pierre durand

karl ile jenny marx

ÇEVİREN: F.YAZICI

LOGOS

karl ile jenny marx / pierre durand

LOGOS

LOGOS: 8
İnceleme: 4

KARL İLE JENNY MARX
Pierre Durand

Fransızca'dan Çeviren:
F. Yazıcı

Yayın Yönetmeni:
Asaf Güven Aksel

Redaksiyon:
Feyza Perinçek

Kapaktaki Fotoğraf:
Jenny Marx

Kapak Düzeni ve Ofset Baskıya Hazırlık:
ANALİZ Basım Yayın Tasarım ve Uygulama Ltd. Şti.

Teknik Hizmetler:
Sistem Ofset 520 66 27

Kapak ve İç Baskı:
Yön Matbaacılık 565 55 80

Cilt:
Demirbilek Kardeşler

Birinci Basım:
Kasım 1990

LOGOS YAYINCILIK
ANALİZ Basım Yayın Tasarım ve Uygulama Ltd. Şti.
Cağaloğlu Yokuşu, Evren Han, Kat: 4 İstanbul
Telefon: 511 06 26 Fax: 511 32 94

pierre durand

karl ile jenny marx

İÇİNDEKİLER

Aşk ve Ölüm 7
Çılgın Aşk 9
Mantık Aşkı 27
İzlenen Aşk 35
Gerçek Aşk 45
İhanete Uğrayan Aşk 53
Aşk ve Aile 61
Muhabbet Aşkı 71
Aşkın Teorisi 79
Pişman Olunan Aşk 87

Notlar 105

Seni o kadar çok tahayyül ettim ki,
O kadar çok yürüdüm,
O kadar çok konuştum
O kadar çok sevdim ki hayalini
Senden bana hiçbir şey kalmadı
Robert Desnos

AŞK VE ÖLÜM

"Mağripli"* artık yaşayamaz...

Son soluğunu "Karl..." diye veren Jenny'nin ardından Marx için bu saptamayı yaparken, Engels yanılmıyordu. Jenny'siz bir hayatın ne anlamı vardı? Gerçekten de Jenny'nin ölümü üzerine, Londra'ya, çok sevgili arkadaşının yanına koştuğunda, onu yıkılmış bir halde bulmuştu Engels.

Nisan 1880'de Jenny'yi ondan ayıran hastalık kanserdi. Üç yıl boyunca sevgili karısını kurtarmak için her çareye başvurdu Marx. Nasıl yıkıldığını, dostu Sorge'ye mektuplarında anlatıyordu. 1877'de Kara Orman'da Bad-Neuennahr'a götürdü onu. Burada uygulanan tedavi sonuç vermedi. Marx'ın büyük güven ve umut beslediği Dr. Gumbert, "karaciğer hastalığı" tanısı koymuştu. Sonra, Carlsbad'daki ünlü bir uzmana, Dr. Flecles'e danıştılar. Ne var ki, Jenny, yolculuğa çıkamayacak kadar güçsüzdü. Hastalığı mektupla anlattılar doktora. Dr. Flecles de so-

*Esmer tenli olduğu için, dostları Marx'a Le Maure (Mağripli) derlerdi.

PIERRE DURAND

KARL İLE JENNY MARX

ruyla dolu bir mektup gönderdi onlara. Jenny, doktoru yanıtlarken, şöyle diyordu bir yerinde: "Ölüme yaklaştıkça, bu yalancı dünyaya, bu gözyaşı vadisine daha çok bağlanılıyor".

Ve 1880 baharında, yataktan kalkamaz durumdaydı artık. Bu arada Marx'ın da ciğerlerinden kan geliyordu. Jenny'nin bitişiğindeki küçük odaya yerleşti o da. Marx'ın kendini toparlayıp ayakta duracak, karısının odasına gidecek gücü bulduğu günü, kızları Eleanor anlatıyor:

> *O sabahı hiçbir zaman unutamam. Yeniden birlikteydiler. Gençtiler. Hayata yeni başlayan âşık bir genç kız ve delikanlı gibiydiler. Asla bir daha birleşmemek üzere birbirinden ayrılan, hastalıktan zor kurtulmuş bir ihtiyarla, ölüme giden bir yaşlı kadına benzemiyorlardı.*

Jenny, Fransa'da yaşayan iki büyük kızını, ne olursa olsun, son bir kez görmek istiyordu. Son darbeye hazırlanan hastalık, Jenny'ye bir şans tanıdı, ona ayağa kalkma gücü verdi. Marx'la birlikte Fransa'ya gittiler. Yolculukları olabildiği kadar iyi geçti. Paris'te gördüğü doktor, acısını biraz olsun hafifletmek için uyuşturucu ilaçlar verdi.

Marx onu, üstü açık arabayla Paris'in bulvarlarında gezdirdi. Pırıl pırıl bir bahar havasında, bir seddin önünde durdular. Tekrar tekrar geçmişe, gençlik anılarına döndüler.

Az sonra ölüm de geldi. Aşkları bitti. Bir büyük aşk kaldı geriye.

Nihayet hüzünlü ruhum
Sonunda yorgun olmaktan hüzünlü
Sonunda boşu boşuna olmaktan yorgun
Nihayet hüzünlü ve yorgun
Ve ellerinizi yüzümün üzerine bekliyorum.
Maurice Maeterlinck

ÇILGIN AŞK

Karl Marx, 5 Mayıs 1818'de doğduğu Tréves kentine, Aralık 1863'de annesinin cenaze töreni için gitmişti bir de. Oradan, Londra'da bulunan karısına şunları yazıyordu:

> *Günlerimi, beni tüm eski Roma harabelerinden daha çok ilgilendiren Römerstrase'deki (Romalılar caddesi) Westphalenlerin eski evi önünde geçiriyorum. Çünkü bu ev, bir zamanlar, benim en değerli hazinemi içinde barındırmıştı. Şimdi bana, gençliğimin en mutlu yıllarını anımsatıyor. Öte yandan, herkes bana, Tréves'in en güzel kızını, "balo kraliçesi"ni soruyor. Bir erkek için, karısının bütün bir kentin belleğinde yaşaması, kutsallık derecesinde yüce bir duygu; hele bu kadın benim "büyüleyici prensesim" olursa.*

Jenny'ye ilan-ı aşkından otuz yıl sonra bile, "balo kraliçesi" üzerine anlatılanlar gururlandırıyordu Karl'ı. Eh, haksız da sayılmazdı. "Mutlu son"a ulaşmak o kadar kolay olmamıştı.

O zamanlar, 12 bin nüfuslu şirin bir kentti Tréves. Şarap ve Latin kültürü bölgesi. Romalılar tarafından inşa edilen Portra Nigra , Büyük Fransız Devrimi'nin ordularını ve akılcı düşüncenin Napolyon öncesi gericilik hareketine karşı direnişini görmüştü. Devrimciden çok liberal bir hukukçu olan Marx'ın babası, oğlunu 18. yüzyıl filozoflarının öğretisine uygun bir biçimde eğitiyordu. Babasının meslektaşı olan Devlet Şûrası üyesi Baron von Westphalen, Karl'a karşı büyük sevgi besliyor ve ona Homeros'u Shakespeare'i, Cervantes'i okutuyordu. Zaten iki aile komşu sayılırdı, birkaç adım vardı aralarında. İki ev de hâlâ duruyor.[1] Bruckenstrasse, No 10 ve Neuestrasse, No 83.

Çok geçmeden, genç Marx, edebi romantizmden kişisel romantizme sıçrayıverdi. Bu değişimin nedeni aşktı. Baron'un kızı kendisinden dört yaş büyüktü ve kızkardeşinin okul arkadaşıydı.

Karl, çocukluk aşklarının yeşil cennetine muzaffer bir komutan gibi girdi. Kim direnebilir ki, doğanın gücüne. O keyifli ve duru arkadaşlığın yerini özel duygular alıverdi.

Jenny ve Karl. Biri 16 öteki 12 yaşında. Karl kıskançlıktan çatlıyor! Jenny kraliçeler gibi sosyete dünyasına katıldıkça, yakışıklı ve zengin gençler onun çevresinde fır döndükçe, onu iltifat yağmuruna tuttukça, Karl deliye dönüyor.

Karl aşkını ne zaman itiraf etti? Jenny 20, Karl 16'sına geldiğinde konu açıldı mı, hiçbir belge yok. Ama şurası kesin ki, babasının isteğiyle hukuk eğiti-

mi yapmak üzere Bonn'a giderken, Marx, bir hüzün âbidesiydi. Yeni terleyen bıyıklarıyla, o keskin bakışların, sımsıkı kapalı dudakların, o ciddi görünümün arkasında romantik bir dünya vardı. Bonn'da, şamatacı öğrencilerin dolup taştığı Beyaz At Oteli'nde kalmaya başladı.

Önceleri bu gençlerin arasına katılmadı. Kendini okula verdi. 9 ders seçti. Öyle yoğun bir tempoya girdi ki, hasta düştü. Babası, bu kadar çok çalışmaması için uyarmak zorunda kaldı.

Ne var ki, bu dönem çabuk geçti ve tuhaf bir biçimde çalışma hırsı kendiliğinden söndü. Ne olmuştu? Onu kaygılandıracak bir haber mi gelmişti Tréves'ten? Yoksa "Balo Kraliçesi" yine kıskandırmış mıydı onu? Ne olmuşsa olmuş, Marx, birden içki sofralarının ortasında bulmuştu kendini. Polise bile düştü bu yüzden. Sarhoşluktan ve halkın huzurunu bozucu davranışlarından dolayı bir gün hapis yattı.

Bu arada Jenny, yine güzelliğiyle çevresini hayran bırakıyor, gençler peşinden ayrılmıyordu. Ama o, Karl'ı unutmamıştı. Sürekli kızkardeşini arıyor, Karl'ı soruyor, haberlerini alıyordu. Ayrıca, genç dostunun taşkınlıklarını da ciddiye almıyordu. Ayrılık da pek uzun sürmedi. Öğrenim yılının sona ermesiyle Karl, Tréves'e döndü. Ne var ki, yeni ders yılında yine gidecekti. Bu kez Berlin'e.

Karl tatili değerlendirdi. Goethe'nin esin kaynağı Ren göğü altında, bu mutluluk beldesinde Jenny'ye evlenme teklif etti. Jenny'nin yanıtı belliydi,

ama yine de yüreği huzursuzdu. Aşklarının önünde ne çok engel vardı! Nişanlarını gizlediler.

Von Westphalen ailesi Prusyalı asillerdendi. Jenny'nin üvey kardeşi Ferdinand, bütün hayatı boyunca Marx'ın bir numaralı düşmanı olacak ve 1848 ihtilali sırasında da İçişleri Bakanı olarak karşısına çıkacaktı. Jenny'nin babası, ilk eşini kaybettikten sonra yeniden evlenmişti. Jenny bu ikinci evlilikten doğmuştu. Baron von Westphalen'in, Ferdinand'la birlikte üç çocuğu daha vardı ilk eşinden. Jenny'nin üvey kızkardeşleri Lisette ve Franziska da ailenin siyasi geleneğine bağlı kaldılar. Lisette, Prusya derebeylerinin en zenginlerinden olan von Krosig'le evlendi.

Ludwig von Westphalen, ailede bir istisnaydı. Fransa'da yayılan fikirler onu kuvvetle etkiledi. Prusya'nın 1806-1807 yenilgisi üzerine Napolyon'un hizmetine girdi; önce Halberstadt (Westphalie Krallığı) vilayeti genel sekreteri, sonra Salzwedel'deki "Fransız" vali yardımcısı oldu.

Magdeburg (Altmark) bölgesindeki Salzwedel küçük, şirin bir kentti. Jenny Marx caddesindeki barok biçimi ev, ki o devrin en güzel yapısıydı, bugün de görkemini koruyor. Von Westphalen, karısının ölümünden sonra iki yıl oturdu o evde. 39 yaşındaydı. Caroline Henbel adında asil olmayan, yoksul bir seyisin kızıyla evlendi sonra. Caroline çok güzeldi. Ve kocasının çocuklarını her zaman çok sevdi. 12

Şubat 1814'de bir kızları oldu. Salzwedel'deki Sainte Marie kilisesinde saklanmış olan vaftiz defterinde yazdığına göre bebeğe, Johanna, Bertha, Julia, Jenny adları verildi. Sonuncusu kullanıldı.

Karışık günler yaşanıyordu. Leipzig savaşı, Napolyon devrinin sonunu da belli etmişti. Almanlar, yabancı despotluğuna karşı ayaklandılar. "Fransız" idaresi yöneticisi olmasına karşın, Ludwig von Westphalen de öbürlerinden daha az Alman değildi. Kentin yurtsever-demokrat gruplarıyla ilişkiye girdi, illegal hareketlere karıştı. Mareşal Davout'tan biraz daha hoşgörülü olmasını rica ederken, kendini hapiste buldu. Üç ay sonra serbest bırakıldı, sonra yeniden girdi. 1813 sonbaharında ailesine yeniden kavuştu.

Bu arada Prusya kralı, liberalleri hayal kırıklığına uğratmakta gecikmedi. Meşrutiyet sözü tutulmadı. Yenilikçiler devlet yönetiminden uzaklaştırıldı. Ludwig von Westphalen de bunlar arasındaydı. 1818 Nisan'ında, ailesiyle birlikte Salzwedel'i terk edip Tréves kentine yerleşmek zorunda kaldı. Tréves'in özel bir anlamı vardı. Fransız Devrimi ile bu kentte tanışmış, derinden etkilenmişti.

Bölge yönetiminde birinci müşavir oldu. Jenny iki yaşındaydı o zaman. Anımsayabildiği bütün gençliği de burada geçecekti. Kendisi de "küçük Venedik" dediği Hanseatik (ortaçağda Avrupa'daki ticari birliğe bağlı kentlere verilen ad. -ç. n) ve eski bir kent olan Salzwedel ve onun durgun nehri Jeetze'ye ilişkin hiçbir anısı olmadığını söylerdi.

Marx'ın aile yapısı ise çok farklıydı. Annesi de babası da haham aileleri soyundandı. Tréves'de haham olan büyükbaba Marx Levy'nin dört erkek çocuğu vardı ve en büyükleri Samuel, onun halefiydi. Karl'ın babası Hirschel burada avukatlık yapıyordu. Karısı Henriette Presburg, eski bir Hollandalı haham ailesinin kızıydı. Aile 16. yüzyılda Macaristan'dan göç etmişti. Hirschel Marx, Tréves Baro Başkanı ve hukuk müşaviri olmuştu. Çevresinde liberal görüşlerin propagandasını yapıyor, Prusya kralına ve Napolyon'a aynı derecede düşmanlık besliyordu. Buna karşılık Voltaire, Diderot, Rousseau ve Lessing'e hayrandı.

1834'de Marséilles'in söylendiği resmi bir davete katıldığı için resmi makamlar tarafından şiddetle kınandı. Karl'ın babası müsbet düşünceli, sağlam bir kafa yapısına sahipti. 1817'de, Musevi dininin gereklerinin yerine getirilmediği teziyle Protestan oldu. Karısı 1824'de, çocukları 1825'de onu izlediler. Bir vaftiz belgesinin Avrupa uygarlığına kabul anlamına geldiğini savunan şair Heine de aynı şeyi yapmıştı. Hirschel Marx, Yahudi kalsaydı, elde ettiği hiçbir resmi göreve, kuşkusuz ulaşamazdı. 1827'den itibaren bütün resmi görevler Yahudilere yasaklanmıştı.

Görülüyor ki, Marx ve von Westphalen'ler düşünce olarak birbirine yakındı ve önyargılara karşı olmak noktasında da anlaşıyorlardı. Jenny'nin babası, kendi adına, kızının bu durumuna hiç de öfkelenmiş gözükmüyordu. Ne var ki, tabular, gelenekler

iki gencin arasına dağ gibi dikiliyordu. En başta da aradaki yaş farkı geliyordu.

Karl, Jenny ile evlenme düşüncesini babasına açtığında, bu akıllı hukukçu, işin hiç de oğlunun hayal ettiği kadar kolay olmayacağını hemen anladı. Oğluna hiç karşı koymadı, yalnızca, dikkatli olmasını öğütledi.

Jenny ise, kendi açısından, o sırada anne babasına açılmayı uygın bulmuyordu. Önüne sıralanacak bütün sakıncaları tahmin edebiliyordu. Ama seviyordu da. Romantik bir öykü. Parasız öğrenci ile soylu kızın aşkı! Sonradan Hıristiyanlaşmış bir Yahudi'nin karşısında büyük bir Protestan aile. Kız büyük, oğlan küçük.

Büyük aşkın belası da büyüktü. Karl bir şövalye gibi sevdiğini elde edecek, Jenny de kahramanca sözünü tutacaktı. Goethe'nin Werther'i henüz ölmemişti.

Hegel'in felsefesi, bütün çekiciliğiyle Berlin'de Karl'ı bekliyordu. Yola çıktı. Orada, o yoğun çalışma içinde bile Jenny bir an olsun aklından çıkmıyordu. Berlin'den şöyle yazacaktı babasına:

> *Sizlerden ayrıldıktan sonra müthiş bir özlem ve umutsuz bir aşk sardı içimi. Sonra yeni bir dünyaya açıldım, aşk dünyasına. Başka koşullarda, beni mutlu edecek, yaşama sevinci verecek Berlin bile etkisiz kaldı. (...) Gördüğüm kayalıklar, ruhumun derinliklerinden daha sarp ve aşılmaz, büyük*

kentler düşündüğümden daha hareketli, ekonomi istatistikleri karabasanlarımdan daha ağır ve karışık. Sanat ise, Jenny kadar güzel değil.

Jenny ihtiyatlı davranmış, Karl'a, kendisine mektup yazmasını yasaklamıştı. Sık sık Marx'lara gidiyor, Karl'ın babası da ondan gelen mektupları okuması için veriyordu. Jenny ise hayalinde yazabiliyordu ancak. Ne tatlı mektuplar yazıyordu ve Karl'ın okuyabilmesini ne çok isterdi! Sophie kardeşi Karl'a şöyle yazıyordu:

Sevgili Karl, son mektubun bana çok acı verdi. Ağladım. Seni unuttuğumu nasıl düşünebilirsin. Seni nasıl habersiz bırakabilirim Jenny'den. Seni ihmal edebilir miyim hiç? Yalnız ikinizi düşünüyor, yalnız ikinizi hayal ediyorum. Jenny seni seviyor. Eğer yaş farkı onu üzüyorsa, bunun tek nedeni ailesidir. Bu arada onları hazırlamaktan da geri kalmıyor. Onlara çok güveniyorsun, öyleyse bir kere de kendin yaz. Jenny sık sık bizi ziyaret ediyor. Daha dün birlikteydik. "Arzu ve Istırap Gözyaşları" adlı şiirini okurken ağladı. (...) Geldi mi, saat 10 olmadan gitmiyor. Ne diyorsun bu işe...

Marx şiir üstüne şiir yazıyordu. Bunların bir bölümünü, Jenny'nin yok etmediklerini, yaşlılık günlerinde birlikte okuyup güleceklerdi. 1836'da Karl ona, üç demet şiir yolladı. *Lied Defterleri* ve *Aşk Defteri* (iki derleme). Bir yıl sonra, ilk yapıtlarını kapsayan bir başka demeti de babasına yollayacaktı: *Lucinde, Denizkızlarının Şarkısı. İki Harp Çalgıcısı, Yıl-*

dızlara Lied, Solgun Genç Kız.

Çılgın âşık Marx, hissettiğini yazıyordu. Tema hep aynıydı: umutsuz aşk! Kahraman, sevgilisine ihanet etmemek için deniz kızlarının şarkılarına direnirken, hain nişanlı başkasıyla evleniyordu. Ve şovalye kilisede kendini öldürüyordu. Mutsuz aşkın ateşi karşısında yıldızlar bile soğuk kalıyordu. Genç kız her geçen gün soluyor ve umutsuz aşk onu da öldürüyordu.

1837'de çok daha olgun bir Marx var. Babasına şöyle yazıyor:

> *Aşkım geçen yıllarda, benim için gökyüzü kadar, sanat kadar ulaşılmazdı. Sonsuzluğun içinde giderek yok olan bir gerçek, yaşanan güne suçlamalar, karmaşıklık ve belirsizlik, doğallıktan uzak, bulutlar arasında uçuşan sözcükler, bana esin veren düşle gerçek, güzel söz söyleme sanatı ile akıl arasındaki çelişme, tüm bunlara karşın yakıcı ve coşku dolu şiir...*

İşte Jenny'ye gönderilen ilk üç demetteki şiirlerin niteliği.

Kuşkusuz Karl'ın aşkı yine güçlü, yine coşkuluydu. Ama artık yaşadığı dünyaya daha eleştirel bakıyordu ve kendisi de kişi olarak bu analizin bir parçasıydı. Jenny'ye yine kopmaz bir biçimde bağlıydı. Yalnızca daha az romantikti.

Öte yandan babası oğluna öğüt vermeyi sürdürüyordu:

> *Üzerine büyük bir sorumluluk aldın. Bunu sana bir kez daha anımsatıyorum. Jenny'yle konuş-*

tum, onu yatıştırmayı çok isterdim. Elimden geleni yapıyorum. Ne yazık ki, mantık her şeyi çözmüyor. Jenny, ailesinin ne diyeceğini bilemiyor. Yakınlarının ve toplumun yargısı o kadar da önemsiz değil. Böylesine duygulu olmak, seni her zaman doğru sonuçlara ulaştıracak mı? Bundan kaygılıyım ve durumun yorumunu sana bırakıyorum. Jenny, senin için değeri ölçülmez bir özveride bulunuyor. Kendine ait her şeyden vazgeçiyor. Bugün sıcağı sıcağına, gerçekten değerlendirmek zor. Şu kadarını söyleyeyim, bütün bunları unutacak olursan, yazıklar olsun sana. Kendine güvenmelisin. Kendini yetiştir, eğit. Herkesi, bütün dünyanın beğendiği bir insan olduğuna yalnızca kendi çabanla inandırabilirsin.

Hirschel Marx, sık sık oğullarına böyle öğütler verirdi.

***

Karl, Mart 1837'de Westphalen'lerin kızını resmen istedi. Jenny'nin ailesi önce kesin olarak reddetti. Umutsuzluğa kapılan Jenny, yatağa düştü. Sonunda Ludwig von Westphalen'in yumuşaklığı önyargılara üstün geldi. Doğrusu, Marx'ın nişanlısı, büyük bir cesaret, inat ve sabır göstermek zorunda kalmıştı.

Hirschel Marx oğluna şöyle yazıyordu:

Jenny'de dâhiyane bir şeyler var. İnan ki, ben inanıyorum, öyle safın teki olmadığımı da bilirsin,

bir prens bile onu senden alamaz. Sana tüm varlığı ve yüreğiyle bağlı. Ve şunu unutma ki, onun yaşındaki herhangi bir kızdan beklenemeyecek kadar özveri içindedir.

Jenny, nişanlandığından beri balolara, davetlere gitmiyordu. Hem içinden gelmiyordu gitmek, hem de uygun olan buydu. Elbet insanlardan tamamen uzaklaşmış değildi. Bir defa evlerinden konuk eksik olmuyordu. Ayrıca konferansları izliyor, tiyatroya gidiyordu. Bu arada Prusya militarizminden nefret eden Tréves üzerinde ihtilal rüzgârları esiyordu.

Temmuz 1838'de Jenny'nin Alsace bölgesindeki Niederbronnles-Bains'den annesine yazdığı bir mektup, o devir hakkında genel bir fikir verebilir.

Burada hiçbir düşünsel faaliyetimiz olmadan, düz bir yaşantı sürdürdüğümüzü sanmayın. Colmar adındaki kitapçı sayesinde Fransızca, Strasbourg'lu bir vaiz aracılığıyla da Almanca bir yığın kitap edinme olanağımız var. En önemlisi çevremizde zevkle tartışabildiğimiz bir sürü ilginç insan.

Jenny, Strasbourglu bir hukuk profesörüyle, aralarında Hegel'in de bulunduğu ünlü filozofları tanımış ilahiyat bilim adamlarını kastediyordu. Ama yakındıkları da vardı, hemen yanıbaşlarında olan.

Yalnızca parayı düşünüyorlar. Tek dertleri kazanmak. Demiryolu hisse senetlerinden, orman satışlarından, madenlerden, fabrikalardan, nasıl daha çok kâr ederler. Birbirleri hakkında söyledikleri en övücü söz: "Oh, o zengin olmanın yolunu iyi bilir."

Acaba Jenny, Karl'la birlikte yaşayacağı yoksulluğu, sıkıntıyı, o zamanlar düşünmüş müydü? Bütün bu gördükleri saçmalıktan başka bir şey değildi ve zerre kadar ilgisini çekmiyordu. Onun için en tiksindirici şey kâr hırsı ve burjuva uğraşlardı. Karl Marx da mektuplarıyla onu destekliyordu. Özellikle tarih okumasını öneriyordu. Jenny, Hegel felsefesine daldı. Karl'ın sözünü ettiği Antikite üzerine yaptığı çalışmaları anlayabilmek için Yunanca öğrenmeye başladı.

Genç Marx'ın adı duyulmaya başlamıştı. Berlin'de, dönemin entelektüelleriyle sık sık görüşüyordu. Kadın şair Bettina von Armin'in salonlarında görünüyordu. Jenny bunu biliyordu ve kaygılanıyordu:

Bugün sahip olduğum o çılgın aşkını koruyabilecek miyim? Ah! Karl, evet yakınıyorum. Ama bu senin aşkının güzelliğinden, sarsıntısından, beni kucaklayışından. Öyle güzel itiraf ediyorsun ki aşkını! O coşku dolu anlatımınla, bir başka kızın hayallerini süsleyebileceğini, mutlulukla doldurabileceğini düşünmemek elde değil. İşte o zaman müthiş korkuyorum ve dehşete kapılıyorum. (...) Bütün hayatım, varlığım, yalnız seni düşünmek içindir.

Marx inanılmaz bir hızla çalışıyordu. Her şeyle uğraşıyor, sağlığına özen göstermiyor ve bu çalışmalarının ailesine getirdiği mali yükü hiç düşünmüyor-

du. Babası 1838 Mayıs'ında öldü. Bu olay, ailesiyle bağlarını daha da zayıflattı. Ama Jenny'yi düşünmekten hiç vazgeçmedi. Tréves'deki ender tatiller, nişanlılar için en güzel günlerdi. Peki ne zaman evleneceklerdi? Karl öğrenimini bitirmedikçe ve hayatını kazanmadıkça bu olanaksızdı. Uzun yıllar sonra, 1841'de, Karl doktora tezini verdi, İena Üniversitesi'nde görev aldı. Ardından giderek siyasi bir yön kazanan çalışmaları nedeniyle Bonn'a yerleşti. Bonn, Tréves'e çok yakındı. Ayrı kaldıklarında mektuplaşıyorlardı.

Jenny, "benim küçük yabandomuzum" diye yazardı mektuplarında.

*Senin memnun olduğunu mektuplarımın seni eğlendirdiğini, benim özlemimi çektiğini, halı döşeli bir odada kaldığını, o kentte bir Hegel kulübünün bulunduğunu, rüya gördüğünü öğrendiğim için, kısaca benim aşkım, benim yabandomuzum olduğun için çok sevinçliyim. Az kalsın unutuyordum: Beni Yunancamdan dolayı biraz övebilirdin! (...) Ah! Sevgili aşkım sonunda siyasete atıldın. İnsan boynunu en iyi bu yolla vurdurur zaten. Karlchan * kaderini, umudunu asan bağlayan, senin için acı çeken, seni bekleyen bir sevenin olduğunu unutma!*

3 Mart 1842'de, Ludwig von Westphalen öldü. Ölümü Jenny ve onu çok seven Karl Marx için acı

* Karlcık.

Benim sevgili Karlchen'im, ah! Şu anda burada, yanımda olabilseydin, görecektin ki, senin kahraman küçük kadınında, seni mutlu edecek çok şey var. Benimle bütün kötü niyetinle konuşsan bile, ben sana karşılık vermez, seni cezalandırmazdım. Sen benim yaramaz çocuğumsun. Ve ben her zaman sabırla, başımı göğsüne yaslarım. "Kim?", "Nasıl?" Aydınlık ve nasıl aydınlık. Gece birlikte uyukladığımız saatleri, işaretleşmelerimizi, konuşmalarımızı anımsıyorsun değil mi? Sevgili aşkım, ne iyi, ne sıcak, ne zarif ve ne kadar mutluydun!

Hayalin nasıl da pırıl pırıl ve muzaffer! Yüreğim hep yanımda olmanı istiyor. Senin için hayranlıkla ve zevkle nasıl titriyor. Ve seni her yerde nasıl kaygıyla izliyor.

Ayrılır ayrılmaz, müthiş bir mutsuzluk ve sıkıntı bastı içime. Bunu sana mutlaka anlatmalıyım. O küçücük burnunu, rüzgâra, fırtınaya, cereyana, gökten düşen her şeye karşı, bir atkı bile sarmadan cömertçe açıyorsun. En başta bu, beni çok kaygılandırıyor.

Gemide uslu oturdun mu, yoksa orada da yine başka bir bayan Hermann mı vardı? Seni çapkın seni! Bunun hesabını soracağım elbet. Gemilerde ha! Anlaşmamızda, yani evlilik anlaşmamızda, bu tür uygunsuz davranışlar kesin olarak yasaklanacak ve uyulmaması halinde kararlaştırılacak cezalar harfiyyen uygulanacaktır. Kuşkusuz bütün

olasılıkları göz önüne alacak, cezalarını da ona göre saptayacağım. Sen görürsün!

Bu isyankâr üslup, bu gözdağı, ancak âşık bir kadının olabilirdi.

Sözcüklerle döşenmiş odalar söyleyeceğim
Orada yalnızdık
Yaşarken...
Aragon

MANTIK AŞKI

Karl Marx, kıvırcık siyah saçları, ince bıyığı, henüz yeni yeni yüzünü kaplayan sakalı, koyu esmer teni ve dalgın bakışlarıyla, o zaman da söylendiği gibi, güzel bir adamdı. Jenny'yle birbirlerine yakışıyorlardı.

Jenny'nin güzelliği dillere destandı. İnce uzun boyluydu. Büyüleyici yeşil gözleri ve kumral saçlarıyla çevresindekileri hayran bırakıyordu. Saçlarını bazen ensesinde toplar, bazen de salıverirdi. Zarif ve aydınlık bir yüzü vardı. Bir prensesti o.

Jenny ve Karl Marx, 19 Haziran 1843'te Kreuznach'taki küçük Luteryen kilisede, yalnızca ailenin katıldığı sade bir törenle evlendiler. Jenny 29, Karl 25 yaşındaydı. Marx, Almanya'da yavaş yavaş tanınıyordu artık. Nikâhtan bir ay önce gittiği Dresden'de[3] sol görüşlü gazeteci Ruge ve İsviçre'de editör olan Fröbel'le karşılaştı. Marx, *Rheinische Zeitung*'un yasaklanmasından sonra Paris ya da Brüksel'de Fransız-Alman yıllığını yayımlamayı dü-

şündü. Dresden'e bununla ilgili olarak gelmişti. Ama evlendikleri sırada henüz hiçbir şey gerçekleşmemişti.

Jenny mutluydu. Engels'in yazdığı gibi, o yalnızca kocasının mücadelesini, kaderini paylaşmadı. Aynı zamanda yüksek bir bilinç ve büyük bir coşkuyla safını aldı.

Balayı gezisini hep aynı tatla andı Marx. Palatinat'tan da geçmişlerdi o yolculukta. Hayatının son yıllarında, kızı Eléanor'la Karlsbad'tan Londra'ya dönerken, o tatlı anıların bir parçası olan Bingen'i gösterecekti.

Fransız-Alman yıllığı tasarısının gerçekleşmesini beklerken Karl'la Jenny Kreuznach'a yerleştiler. İkisi de yoğun bir çalışma içindeydi. Marx karısına, Hegel'in felsefesini ve Feuerbach'ın *Hıristiyanlığın Özü*'nü öğretiyordu. 3 Ekim'de Feuerbach'a şöyle yazdı:

> *Kadınlar arasındaki taraftarlarınızın sayısının küçümsenmeyecek ölçüde olduğundan kuşku duymayınız.*

Bu zamana kadar gerçekten dindar olan Jenny, kocasının ve Feuerbach'ın etkisiyle inançlarından koptu.

Eylül'de, Ruge, Marx'a, *Yıllık*'ın Paris'te yayımlanması için her şeyin hazır olduğunu yazdı. Yeni evli bir çiftin, Paris'te bu parayla gayet iyi geçinebileceğini belirterek Marx'a ayda 500-600 thalers (yaklaşık 100 Lui altını) maaş teklif etti. Ekim ayının sonunda Marx'lar, Fransa'nın başkentine doğru yola

çıktılar. Vaneau caddesinde, Ruge ile karısının oturdukları eve yerleştiler.

Jenny hemen, Alman sosyalisti Georges Herwegh ve karısı ile tanıştı. Paris'e göç etmişlerdi. Bayan Herwegh bir bankerin kızıydı. Çok hareketli bir hayatı vardı, sık sık konukları oluyordu. Franz Liszt'in dostu Barones Marie d'Agoult ve George Sand değişmez konuklarıydı. Ama Marx'lar en yakın ve sıcak ilişkiyi şair Heinrich Heine ile kuracaklardı.

Heine, Jenny'nin hayranlarındandı. Duygularını her fırsatta dile getiriyordu. Ona şiirlerini okuyor, eleştirilerini dinliyordu. Dostlukları hep sürdü.[4] Marx zaten kıskanç biri değildi. Onu sıkıcı bulmaya başlayan Ruge şöyle yazıyordu:

> *Çok okuyor. Müthiş bir hırsla çalışıyor. Zaman zaman kibirliliğe kapılıyor ve bu onu yozlaştırıyor. O bilgin ve yazar olarak yaratılmış.*

Jenny ilk çocuğunu bekliyordu ve Paris onu büyülüyordu.

Marx seviyordu. Mutluydu. Evlenmişti ve evliliği kendi açısından doğal görüyordu. Kuşkusuz bu doğallık, o dönem için pratik bir gereklilik anlamındaydı. Yoksa, onun için önemli olan burjuva geleneklerine bağlı, yaptırımları olan bir anlaşma değildi. Onun için evlilik, iki insanın kuvvetli bir aşkla birbirine bağlanmasıydı. Böyle bir aşk, ancak erkekle kadının eşit olduğu koşullarda varolabilirdi. O, o devirde, saygı ve uyumun temeli olan bu eşitliği

gerçekleştirebileceğini umuyordu. Bu arada burjuva evliliğini eleştirmeyi de ihmal etmiyordu.

1845'te Engels'le birlikte yazdıkları *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*'nde sık sık Fourier'ye atıf yapıyordu:

> *Tarihsel değişimi belirleyen kadınların özgürleşme oranıdır. İnsanlığın zorbalığa karşı kazandığı zaferin bulunduğu nokta, kadının erkekle, zayıfın güçlü olanla karşılaştırıldığında ortaya çıkan durumdur. Kadının özgürlük derecesi toplumsal özgürlüğün doğal ölçüsüdür.*
>
> *Kadının aşağılanması, uygarlığın ve barbarlığın ana unsurudur. Şu farkla ki, barbarlık basit yöntemler uygularken, uygar sınıf kusur ve ayıplarını karmaşık varolma yöntemine, belirsizliğe ve ikiyüzlü bir çift anlamlandırmaya yükseltir. Kadının esaret altında tutulduğu bir toplumda, hiç kimse erkek kadar ağır bir biçimde cezalandırılmamıştır.* [5]

Marx ve Engels, aynı eserde, eleştirel felsefi akımın ve bu akımın yaratıcılarının -bugün tümüyle unutulmuşlardır- belirsiz sonuçlar çıkardıkları, o zamanlar pek popüler olan Eugéne Sue'nün romanlarının ahlakçılığını büyük bir hayalgücüyle kabuğundan sıyırıp gerçek yüzüyle ortaya koyuyorlardı. Bu iki yazarın özel seçimleriydi ve orada kuşkuya yer yoktu. Eğer E. Sue, genç ve hoppa işçi kızı ahlaken idealize ediyorsa, bunun tek bir nedeni vardır, burjuvazinin hoşuna gitmek, diye yazıyorlardı. Durumunun ve karakterinin sivri ucunu yok etmesi gere-

kiyordu. Biçimsel evlilikten nefret etmesi, öğrenci ya da işçiyle olan saf ilişkisi. İşte yalnızca bu bağla ikiyüzlü, cömertlikten yoksun, bencil burjuva karısıyla, bütün burjuva çevresiyle, yani resmi burjuvaziyle gerçekten insancıl bir çelişki oluşturuyordu.

Sevgili saf bir ruh değildi. O duyarlı bir nesneydi. Ve eleştiri, bir nesneyi kabul etmeye razı olurken, onun en azından şehvet uyandırmayan cinsten olmasını şart koşuyordu. Ama aşk, eleştirel ve Hıristiyan olmayan bir materyalistti. Nihayet aşk, bir insandan "bu duygusallıktan uzak yaratıktan" başka bir insan yaratmaya kadar gider; Bu nesne, ancak bir başkasının egosunda doyuma ulaşır. Bu duygu bencildir çünkü herkes başkasında bizzat kendi aslını [6] araştırır.

Eleştirel Eleştiri'nin idealist yazarlarını mahkûm eden bu tezler, Marx için geçerliydi. Burada, gerçek varlıklarını aşklarıyla ve birlikte keşfeden kadınla erkeğin, hayat boyu süren kutsal beraberliğine verdiği büyük önem görülmektedir. İşte bunun için aşk artık, bir "moloch" bir "ete kemiğe bürünmüş şeytan" ya da "soyut şehvet" değildi. Elbet "cinsellikten" bağımsız da değildi. Ama "secretio seminis"in* mekanik hareketine de hiçbir zaman indirgenemezdi.

Marx'ın komünist bir dünya teorisini geliştirdiği bir dönemdeydik. İnsanlar, bencil amaçlar peşinde koşmayacak, mülkiyet duygusuyla birlikte, yaşayanlar arasındaki çelişme de yok olacaktı. Aile

* Tohum salgısı.

ilişkileri de ilkel komünizmde olduğu gibi kadınların ortaklığıyla değil, "ama evlilikte karşılıklı bir zenginleşme bulacak özgür varlıkların birliği haline geleceği için"* değişecekti.

Marx, Engels'i 28 Ağustos 1944'ten beri tanıyordu. Marksist teorinin kurucularından biri olan Engels, İngiltere'den Almanya'ya dönerken Paris'e uğradı. Hakkında çok şey duyduğu ancak 1842'de şöyle bir gördüğü Karl'la karşılaşmak istiyordu. O buluşma, birbirine bağlı, ayrılmaz bir dostluğun başlangıcı oldu.

1 Mayıs 1844'de Marx'ların ilk çocuğu, kızları doğdu. Karl'ın ısrarıyla bebeğe annesinin adını verdiler. Küçük Jenny çok zayıftı. Onu, hayat koşullarının Paris'ten daha iyi olduğu Tréves'e göndermeye karar verdiler. İki Jenny Haziran'da Almanya'ya hareket etti. Marx'lar ayrılıkları boyunca yazıştılar. Mektuplar, onların duygularının da en kuvvetli tanığı oldu.

Jenny, *"herhalde kıştan önce eve döneceğim"* diye yazıyordu.

> *Işığı bana mektuplarınla ulaşan, bu kadar aşkla dolu, bu kadar yürekten dostluğuna nasıl direnebilirim ki.. Yeniden, sevinçten uçarak, göğsünde ve kollarının arasında dinlenebileceğim için nasıl mutluyum. Sana anlatabileceğim neyim var ki! Beni yeniden "à la hauteur des principek"e yük-*

*Bkz. A. Cornu, *Karl Marx, l'homme et l'oeuvre*, (Hayatı ve Yapıtları) C. 3, s. 133.

seltmek için epey zorluk çekeceksin; küçücük Almanya'da insanın olan biteriden haberdar olması pek kolay değil...

Tréves'de bulunduğu sıra, Jenny, Almanya'daki siyasi gelişmeleri yakından izliyordu. Mektuplarında Karl'a bundan söz ediyor, o da "Bir Alman Bayanın Mektubu" başlığıyla Paris'ten ilişkisi olan *Wervats* adlı Alman gazetesinde bölüm bölüm yayımlıyordu.

Kuşkusuz mektuplar yalnızca politikadan ibaret değildi. İşte 2 Ağustos 1844 tarihli mektuptan bir bölüm:

Sevgilim, benim biricik Karl'ım, kalbimin aşkı, mektuplarının beni nasıl sevinci boğduğunu, yüreğimin ruhanî başkanı ve büyük rahibi olan senin, son yüce mektubunun, zavallı kuzucuğuna nasıl huzur getirdiğini bilemezsin...

Jenny Eylül 1844'de bebekle birlikte Paris'e döndü. Ne yazık ki fazla kalamayacaktı. 1845 Ocak'ında Vaneau caddesinde bir polis komiseri belirdi. Prusya Kralı'nın isteği üzerine Karl Marx Fransa'dan sınırdışı edildi. Ülkeyi terk etmesi için 24 saati vardı.

Yolculukları bilen tatlı çocuklar nerede
Kokularını sakladığım büyülü çocuklar
Ve bende vahşi cennetler bırakanlar?..
Jean-Claude Renard

İZLENEN AŞK

Marx'lar 37 ay Brüksel'de oturacaklardı. Karl oraya 1 Ocak 1845'de geldi. Nord garı yakınında ilk rastladığı otele, Hotel de la Gare'a indi. Ertesi gün, Neuve caddesindeki Hotel de Saxe'ye taşındı. Bu yapı 1901'de yıkıldı. Bugün yerinde (1967'de yanan) büyük İnnovation mağazası bulunuyor.

Paris'te birkaç gün daha oturmasına izin verilen Jenny parasız kalmıştı. Brüksel'e gidecek yol parası bile yoktu. Mobilyalarını ve bazı giysilerini sattı. Karl, orada onu sabırsızlıkla bekliyordu. Ama bir yandan siyasi faaliyet, bir yandan ev idaresindeki yeteneksizliği yüzünden önce bir ev bulamadı. *İngiltere'de İşçi Sınıfının Durumu* adlı kitabından aldığı telif hakkı sayesinde ona para verebilen ve onun için Almanya'da yardım kampanyası açan Engels'in desteğiyle Marx'lar, geçici bir süre için de olsa dertlerinden kurtuldular.

Engels, Marx'a "köpekler hiç değilse, alçaklıklarıyla seni geçim sıkıntısına soktukları için sevinemesinler" diye yazıyordu. Karl yardımı kabul etti ama eline geçeni, Almanya'dan Belçika'ya göç edenler

arasında dağıttı. Buna karşılık Alman sosyalisti Weydemeyer'in para yardımı önerisini sert bir biçimde reddetti. Durumlarını beğenmeyip mücadele ettiği kişilerle birlikte lekelenmek istemiyordu.

Ev sorunlarıyla iyice bunalan Jenny, kocasıyla tam bir beraberlik içindeydi. Siyasi çalışmalara katılıyor, ancak sona ermeyen ev taşımalar onu çok yoruyordu. Sonunda, Saint Louvain semtindeki Alliance caddesinde bir yer buldular. Bugüne dar, sevimsiz, köhne birkaç ev kalmış o dönemden. Ama 5-7 no'lu daire yok olmuş. Jenny şöyle yazmıştı:

Bu küçük ev sanırım bize yeter. Zaten kışın fazla odaya ihtiyaç yok.

Marx ailesi, daha sonra geçen yüzyılın sonlarında Jean d'Ardennes adını alan Orléans caddesi 42 numarada oturdu. Son olarak da, o zamandan bu yana işhanı haline gelen Hotel du Bois Sauvage'a taşındı.

Belçika'da başlayan kaçaklık ister istemez aşklarını da etkiledi.[7] Bu, biri ötekinden kuşkulandığı için değildi. Ama kopmaya hazırlanan fırtına, işleri birazdan karıştıracaktı.

1845 Nisan'ında, F. Engels de yerleşmek üzere Brüksel'e geldi. Oğlunun ihtilalci düşüncelerini çok kötü bir gözle izleyen babasının hakaretlerinden bıkmıştı. Marx'lar ailece "Fritze" diye çağırırdı Engels'i. Daha sonraları, askerî alandaki özel (ve gerçek) uzmanlığı nedeniyle "general" diyeceklerdi ona. Sportif, hayatı, bütün sanat dallarını ve edebiyatı seven, şakacı, keyifli bir arkadaştı. O zamanlar daha 25 ya-

şındaydı ama bir sürü yer gezmişti. Dil merakı olağanüstüydü. Almanca, Fransızca, İngilizce, İtalyanca ve İspanyolca yazıyor ve okuyordu. İleride, Batı dillerinden hiçbiri onun için yabancı olmayacaktı.

Aşağı yukarı Engels'le aynı zamanda, Héléne Demuth de Brüksel'e geldi. Héléne Demuth, Westphalen'lerde büyümüştü. Sarre bölgesindeki, Saint Wendel'li bir köylü kızıydı. Westphalen'lere emanet edildiğinde 8-9 yaşlarındaydı. Hizmet ettiği aileye son derece bağlıydı. Ondan 9 yaş büyük olan Jenny'ye tam anlamıyla hayrandı. Bayan von Westphalen, Héléne'i gönderirken şöyle yazmıştı Jenny'ye: "İşte sana verebileceğim en güzel hediye; sadık, sevgili Lenchen."

Brüksel'e geldiğinde Lenchen, 22 yaşındaydı, güzel, sağlıklı, neşe dolu bir kızdı. Biraz Fransızca konuşuyor, ev işlerini fevkalade beceriyordu. Tam Karl'ın oburluğuna göre yemekler yapıyor ve pratik yetenekleriyle evde harikalar yaratıyordu. O ana kadar zaman zaman yokluğu hissedilen düzeni de sağladı. Artık o, Jenny'nin hizmetçisi değil, dostuydu. Marx'ın çocuklarının derin sevgisini kazanacak, ölümünden sonra da (1890) özlemle anılacaktı. Ailenin iyi ve kötü günlerinde her zaman en güvenilir dayanak olacaktı.

1845'de Karl Marx, Temmuz-Ağustos aylarını Londra ve Manchester'de geçirdi. Orada ekonomik incelemelerde bulundu ve birçok İngiliz devrimciyle önemli bağlantılar kurdu. Bu sırada Jenny, kızı ve Lenchen ile birlikte Tréves'e gitmişti.

Karl ve Jenny, yine birbirine âşık, yine tutkun. Temmuz-Ağustos ayrılığından bir mektup:

Sevgili Karl'ım, bu kez mektuplarımız yolda karşılaştı. Ama ben seninkini, mektubuma yanıt kabul ediyorum. Her şeyi öyle özenle ve aşkla düşünüyorsun ki! Sevgilim, mektubunu okurken, kendimi evimizde hissettim. Yalnız, kalayım mı, geleyim mi, karar veremiyorum. Daha doğrusu yola çıkış tarihimi tam kestiremiyorum.

Jenny, Engels'le birlikte *Alman İdeolojisi*'ni yazmaya girişmiş ve yakında da Brüksel "Komünist Haberleşme Komitesi"ni kuracak olan kocasının çalışmalarını yakından izliyordu. Onu, kitabını bir an önce bitirmesi için destekliyordu.

Marx'ların ikinci çocuğu, Laura, 26 Eylül'de Brüksel'de doğdu. Jenny'nin kardeşi Edgar da Belçika'ya yerleşmişti. Komünist çevrelerde Marx'larla birlikte siyasi çalışmalara başladı ve Lina Schöler adında genç bir devrimci kızla nişanlandı. Ama sonra, Amerika'ya gitmek için kızı terk etti. Bu ihanet, Jenny ve Karl'ı derinden yaraladı.

Marx'ların bu döneme ilişkin özel hayatlarının önemli bir tanığı Alman matbaacısı Stephen Born. O sırada Brüksel'de çalışıyordu Born ve sık sık Karl ile Jenny'nin konuğu oluyordu.

Onu (Karl'ı), Brüksel'in banliyösünde çok sade, üç parça eşyası olan küçük bir evde buldum. Beni çok sıcak karşıladı, propaganda turnem hakkında sorular sordu. Heinzen'e karşı broşürümden dolayı beni kutladı. Karısı da aynı görüşteydi. Ba-

na yürekten hoşgeldiniz dedi. Hayatı boyunca, kocasının ilgisi üzerinden eksik olmadı ve onun düşüncelerinin önemli bir bölümünü işgal etti. Bu çok dikkatimi çekmişti. (...) Marx karısını seviyor, o da onun dertlerini paylaşıyordu. Mutluluk ve sıkıntının, kuşkusuz sıkıntı hanesi daha kabarıktı, bütün dertlerin bilinçli bir biçimde karşılandığı, birbirine tam anlamıyla bağlı, böyle bir karı kocaya çok az rastladım.

***

1846 Aralık'ında (Ya da 1847 Ocak'ında, kesin tarih belli değildir), küçük Edgar doğdu. Sonunda bir oğlan, diye düşündü Karl.

Art arda anne olmak Jenny'yi, kocasının çalışmalarına aktif bir şekilde katılmaktan alıkoymadı. Onun sekreterliğini yaptı ve bu dönemde, 1848 Şubat'ında Londra'da yayımlanacak olan ünlü *Komünist Manifesto*'nun metnini tekrar yazdı. Öyle okunaksız bir yazısı vardı ki Marx'ın, karısı, çoğu kez matbaacıya vermeden önce temize çekmek zorunda kalıyordu.

1848 Şubat ihtilalinin haberini, ayın 25'inde Paris treninin makinisti getirdi. Brüksel'in Nord garına girer girmez istasyonda toplanan kalabalığa şöyle bağırdı: "Valenciennes şatosu üstünde kızıl bayrak dalgalanıyor. Cumhuriyet ilan edildi." Louis-Philippe kaçmıştı. Louis Blanc, Ferdinand Flocon ve tarihte ilk kez bir işçi, makinist Alexandre Martin geçici hükümetin üyeleri arasında yer alıyordu. Karl Marx onları iyi tanıyordu. Umutla doluydu.

Başkanvekili olduğu "Demokratik Cumhuriyet" yurttaşları silahlandırması için Brüksel Belediye Meclisi'ne çağrı yaptı. Paris'e döndükten sonra 29 Ocak'ta sınırdışı edilen Engels, devrimin merkezi olan Fransa'ya dönmek gerektiğini düşündü. Marx da onu onayladı.

Coburg hanedanından gelen bir Alman ve Louis-Philippe'in damadı olan Belçika Kralı Leopold, Belçika ordusuna emir verdi ve işçi topluluklarını dağıttırdı. Yabancılar yakalandılar ya da sınırdışı edildiler. 3 Mart öğleden sonra, Marx'lar ülkeyi terk etme emri aldılar. Geceleyin de tutuklandılar. Jenny şöyle anlatıyordu:

> *Belçika'da da ufuk aynı biçimde kararmıştı. Özellikle halk yığınlarının örgütlü gücü işçilerden korkuluyordu. Polis, asker, burjuva muhafızlar seferber olmuştu. Herkes savaşa hazırdı. Bu durumda Alman işçiler* de silahlanmak gerektiğini düşündüler. El bombaları, tabancalar vb. elde edildi. Karl elindeki parayı bağış yaptı. Hükümet bu işte bir komplo, bir suikast sezdi. Marx madem para buluyor, silah satın alıyordu, o halde sınırdışı edilmeliydi. Gece yarısı iki adam kapıya dayandı. Karl'ı görmek istediler. O görünür görünmez de kendilerini polis olarak tanıtıp tutuklama kararını gösterdiler. Karl'ı yakaladılar ve arama yaptılar.*

* O zamanlar Belçika'ya göç etmiş binlerce Alman işçisi vardı.

Onu geceleyin götürdüler. Müthiş kaygılandım. Onu izledim, neler olup bittiğini anlamak için etkili kişilerle görüşmeye çalıştım. Gecenin karanlığında o evden öbürüne koşuyordum. Birden muhafız beni yakaladı, tutukladı ve karanlık bir zindana attı. Sokaktan topladıkları dilencileri, vatansız serserileri, kaybolmuş zavallı kızları buraya hapsediyorlardı. Zifiri karanlık bir odaya itildim. Hıçkırıklarla sarsılıyordum. Talihsizliği yoldaş edinmiş biri bana yatağını verdi. Tahtadan sert bir döşek. Üzerine yığıldım. Gün doğarken, demir parmaklıkların ardındaki pencerede, ölü gibi solgun bir yüz gördüm. Hüzünle bakıyordu. Yaklaştım, ihtiyar dostumuz Gigot'yu tanıdım. Beni fark edince bir işaret yaptı ve aşağıdaki odaları gösterdi. Baktım, Karl, askerî bir kıta koruyuculuğunda götürülüyordu. Bir saat sonra sorgu yargıcının önüne çıkarıldım. Benden pek az bilgi alabildikleri sorgu iki saat sürdü. Sonra yanıma iki jandarma katıp bir arabaya götürdüler. Akşama doğru üç zavallı çocuğuma kavuşabilmiştim. Olay büyük gürültü kopardı. Bütün gazeteler bunu yazıyordu. Biraz sonra, hemen o saat Brüksel'i terk etme koşuluyla Karl da geldi. Zaten Paris'e gitmeyi düşünüyordu ve tutuklamadan önce, Louis-Philippe devrinde hakkında verilen sınırdışı edilme kararının kaldırılması için Fransız Hükümetine başvurmuştu. Geçici hükümetin kararı yeniden gözden geçireceğini bildiren bir mektup aldık Flocon'dan. Bol bol da iltifat ediyordu Karl'a. Böylece yeni bir

devrim güneşi doğarken, kendimizi daha güvenli hissedeceğimiz Paris yolu da açılmıştı. Çabuk! Çabuk! Çabuk! diyorduk kendi kendimize. Alelacele eşyalarımızı topladık , satılabilecekleri sattım, bütün gümüşlerimi, en iyi yatak takımlarımı tam yola çıkarken, çok yardımını gördüğüm kitapçı Vogler'e emanet ettim. İşte böylece, üç yıl geçirdikten sonra, soğuk ve kurşuni bir havada Brüksel'den ayrıldık. En küçüğü henüz bir yaşını doldurmuş çocukları ısıtmak için oldukça zorlandık.

Karısının başına gelenler Karl'a pek dokunmuştu. Flocon'un *la Réforme*'sinde bu olaydan çok sert bir biçimde söz etti. Aynı anda Engels de, *Northern Star*'da öfkesini yazıya döküyordu. Belçika Hükümeti, emniyet kuvvetlerine karşı tepkiler yükselince, tutuklama olayının sorumlularından birkaçına işten el çektirmek zorunda kaldı.

Paris kaynıyordu. Jenny, Joseph Weydemeyer'e şöyle yazıyordu:

Size burada geçen olaylar üzerine daha çok şey söyleyecektim, çünkü her dakika daha da hareketleniyor. Bu akşam 40 bin işçi Hotel de Ville önünde gösteri yapıyor. Toplanmalar giderek çoğalıyor. Ve ben ev işleri ve üç çocuğumla öyle meşgulüm ki, ancak size ve sevgili karınıza yürekten selamlarımı iletebilecek kadar zamanım var. Selam. Kardeşiniz, vatandışınız, yersiz yurtsuz dostunuz.

Devrim bütün Avrupa'da gürlüyordu. Marx ve Engels, memleketlerindeki kavgada yerlerini almak için Köln'e [8] gitmeye karar verdiler. Jenny, çocuklar

ve Lenchen birkaç gün Tréves'de kalacaklar sonra Karl'la buluşacaklardı. Almanya'da korkunç günler yaşanıyordu. Ülkenin her yanında ayaklanan işçiler vahşice katlediliyordu. Marx, birçok kez ölümden kıl payı kurtuldu. Jenny, Bingen'de dostlarının yanına sığınmak zorunda kaldı.

29 Haziran'da kardeşi Edgar'ın nişanlısı Lina Schöler'e şöyle yazıyordu:

Hayat o kadar toz pembe değil sevgili Lina'm. (...) Hatta sevgili Karl'ımın büyük bir mutlulukla, tehlikelerden kurtulduğunu düşünmek bile bana korku veriyor. Onu her zaman kendini daha büyük, daha korkunç eziyetlere adamış olarak düşünüyorum ve hayatımız ve geleceğim hakkında da henüz bir karar verebilmiş değilim. Sevgili Karl'ım hep güvenli ve cesur; bugün bizi ezen her şeyde hayat felsefemizin yakın zaferini görüyor.

Marx Paris'e gitti. Temmuz ortalarına doğru Jenny'ye orada buluşmalarını yazdı. Gericilik her yanda üstün gelmişti. Louis Napoléon Bonaparte Fransa Cumhurbaşkanı oldu. 19 Temmuz'da polis, evlerinden Marx ve karısını aradı. Karl'ın Morbihan'da zorunlu oturmaya gönderileceğini bildirdi. Marx bu sürgünü reddetti ve 24 Ağustos'ta Londra'ya doğru hareket etti. Jenny ve çocuklarıyla veda sahnesi yürekler acısıydı. Jenny dördüncü çocuğunu doğuracaktı. Karl'ın zamanı yoktu. Onu 15 Eylül'de beklemesi için dostu Freiligrath'a yazdı. Ne var ki, arkadaşı, Londra'da kalmaları için gerekli parayı na-

sıl bulabileceğini bilmiyordu. Yol parasını dostları ayarladı. 17 Eylül 1849'da Jenny, Lenchen ve çocuklar İngiltere'ye gitmek üzere vapura bindiler.

Dudaklarım olmaksızın ne olacaksın?
Aşk olmaksızın ne olacağım?
Paul Valery

GERÇEK AŞK

21 Haziran 1856'da, o sırada Manchester'de bulunan Marx, Tréves'de çocuklarla birlikte annesinde kalan karısına şöyle yazıyordu:

Kalbimin küçük sevgilisi,

Sana yeniden yazıyorum çünkü yalnızım. Sesimi sana duyuramadan ve yanıt alamadan kafamın içinde seninle sürekli diyaloglar kurmak beni müthiş tedirgin ediyor. Portrenin bu kadar kötü olması pek işime yarıyor ve Meryem Ana'nın en çirkin portrelerinin, "Kara Madonna'ların" bile neden iyi portrelerden daha çok tutkulu hayranlar bulabildiğini şimdi kavrıyorum.

Marx Jenny'yi sekreteri ilan etmişti. Evinde yapılan siyasi toplantılara da katılıyordu. Akıl almaz bir biçimde çalışıyordu. Gece gündüz okuyor ve yazıyordu. Dünyada pek az adam ondan daha az "tembel"di. Olağanüstü ürün veriyor ama bu çalışma ona hiçbir şey kazandırmıyordu. Umudunu iyice yitirmişti. Yıllardır, karısına ve çocuklarına acı veren bir yoksulluk içindeydiler. İngiltere demiryolları kumpanyasında büro memuru olmak için bilimsel

araştırmaları bırakmayı bile düşündü. Hiç şansı olmadı ki! Girmeyi umut ettiği işi ona vermediler.

***

Jenny Londra'ya varır varmaz, 5 Kasım 1849'da ikinci oğlu Guido'yu doğurdu. Bebek 19 Kasım 1850'de öldü. Jenny ve Karl'ın acısı sonsuzdu. Marx, Engels'e şöyle yazıyordu:

Mektubunun eşime çok yararı oldu. Keder içindeydi. Bebeği o emzirdi. Çok zor koşullarda büyük bir özveriyle dünyaya getirdi....

Marx'lar o zaman Londra'nın güneybatısındaki mahallelerden birinde, Chelsea'de Anderson caddesi 4 numarada oturuyorlardı. Bugün hafif meyilli olan bu cadde, "Swinging London"a ait ve Kings Road ve modern mağazalardan uzak sayılmaz. Ayrıca lüks lokantalar ve antikacılar da var. Blitz boyunca yıkılan evlerin yerine yapılan modern binalarda kiralar oldukça yüksek.

Yüz yıl kadar önce Chelsea pek yoksul bir mahalleydi. Marx'lar harap bir evde oturuyorlardı. 6. ayın sonunda ev sahibi onları kapı dışarı etti. 5 İngiliz lirası kira borçları vardı. Bir süre için Leicester Square yakınlarında l'Hotel Allemand'a yerleştiler. Bu yapı bugün artık yok. Yerine yapılan da yine otel. Sonra Soho'da, Dean Street 64 No'da yeni bir barınak buldular. O ev de bugün artık yok. Bir plakçı var şimdi. Biraz sonra aynı caddede, 28 No'lu dört katlı evin dar, karanlık bir odasına sığındılar. Bu ev duruyor. İtalyan lokantası oldu. Çevresinde

de yine çoğunlukla yabancıların kiraladığı dükkânlar var. Soho, Londravari striptizin en yoğun olduğu yerlerden biri haline geldi. O zamanlar, göçmenlerin yaşadığı bir işçi mahallesi idi. Bütün Avrupa'dan kopup gelen kalvenciler 17. yüzyılın sonunda buraya yerleşmişlerdi. Marx'lardan 75 yıl önce, Jean-Paul Marat da burada yaşamıştı.

***

Neyse ki, British Museum, Dean caddesinden yürüyerek 10 dakikaydı. Karl zamanının çoğunu orada geçiriyordu. Yerlerinin darlığına ve sıkış tepişliğine rağmen, evde de aynı tempoda çalışıyordu. Ama ne berbat koşullarda! Bir yandan alacaklılar sıkıştırır, bir yandan bakkala, ekmekçiye, kömürcüye, eczaneye verecek beş kuruş yoktur; Jenny ile birlikte yıllarca bu olağanüstü işkenceyi çektiler. 19. yüzyılın ikinci yarısında, bu korkunç ve kurşuni Londra'nın yoksul mahallelerinde verem hastalığı çok yaygındı. Binlerce bebek hastalıktan kırılıyordu.

Küçük Guido da bu beladan kurtulamadı. 1850 Kasım'ında bu dünyadan ayrıldı. 28 Mart 1851'de Franziska doğdu. O da bir yıldan biraz çok yaşadı. 14 Nisan 1852'de Guido'ya kavuştu. Jenny şöyle yazmıştı:

> *Hayattaki üç çocuğumuz hemen yakınımızda uzanmışlardı. Küçük meleğimiz buz gibi solgun; o da yanımızda yatıyordu. Sevgili yavrumuzun ölümü, en yoksul dönemimize rastladı. Komşumuz*

Fransız mülteciye koştum. En sıcak gülümsemesiyle bana hemen iki İngiliz lirası verdi. Bu iki lirayla, yavrumun şimdi huzur içinde yattığı tabutun parasını ödedik. Dünyaya geldiğinde de beşiği yoktu. Son küçük barınağını da uzun süre ondan esirgediler.

16 Temmuz 1855'te Eleanor dünyaya geldi. Aynı yıl 6 Nisan'da Edgar öldü. Öylesine parasızlardı ki, cenaze harcamaları için elbiselerini sattılar. [9]

Marx hep çalışıyordu. *New York Daily Tribune* için makaleler yazıyordu (10 yılda beşyüzü aşacaktır). *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* (1852) *Köln'deki Komünistlerin Duruşması Üzerine Açıklamalar* yayımlandı. *Kapital* 'i için yığınla malzeme topladı.

Maddi sıkıntı, Karl'la Jenny'ye hayatı zehir ediyordu. Londra'ya gelir gelmez Jenny, Joseph Weydemeyer'e şöyle yazmıştı:

Kocam burada, burjuva yaşantısının gereksiz sorunlarıyla uğraşmaktan nasıl yıpranıyor. İsyan etmemek elde değil. Her gün, her saat süren bu mücadelede onu ayakta tutan; enerjisi, varlığının bütün o sakin, rahat, sessiz bilinci. Ama sanmayınız ki, bu adi sıkıntılar boyun eğmeme neden oluyor. Kavgamızın bize özgü olmadığını biliyorum. Dünyanın en şanslı, en mutlu kadınlarından biri olduğumu da biliyorum. Hayattaki tek desteğim sevgili kocamla aynı saftayız. Yüreğimi yaralayan, kocamın bu adiliklerle uğraşmak zorunda kalması, küçücük bir yardım ona yetecekken ve kendisi büyük bir dostlukla, gönüllü olarak herkese yardımcı

olmuşken, şimdi burada destekten yoksun kalmasıdır.

Neyse ki eşsiz insan Engels oradaydı ve elinden gelen her şeyi yapıyordu. Ancak o da para sıkıntısı çekiyordu. Buna rağmen Jenny, 27 Nisan 1853'te yazdığı acı dolu bir mektupla ondan yardım istemeye karar verdi:

Azizim Engels,

Size para meselesi üzerine yazmak, buna zorunlu olmak, benim için son derece can sıkıcı. Bugüne dek hep imdadımıza yetiştiniz. Bu kez, hiçbir kurtuluş yolu, hiçbir çıkış yolu göremiyorum. Hagen'e, Bonn'a, Georges'e, Clus'a, yengeme, Berlin'deki kızkardeşime yazdım. Korkunç mektuplar! Kimseden tek satır yok. Şu anda kocam, kentin merkezinde, Gerstenberg nezdinde bir girişimde bulunuyor. Bu girişimin ona neye mal olacağını sanırım düşünebiliyorsunuz. Ben de size bu satırları yazıyorum. Bize bir şey yollayabilecek misiniz? Fırıncı, cumadan itibaren bize ekmek vermeyeceğini bildirdi. Küçük Musch, dün durumu yine kurtardı. Fırıncı, "Bay Marx evde mi?" diye sormuş, "Hayır evde değil" demiş ve üç ekmeği koltuğuna kıstırıp sıvışmış. Macerasını bize anlattı. Allahaısmarladık.

Marx'la Engels'in mektupları baştan aşağı yaşadıkları korkunç sefaleti anlatıyordu.

Karım hasta, küçük Jenny hasta, küçük Eléanor'un bir çeşit sinirsel ateşi var. Ne bir doktor çağırdım ne de çağırabilirim. İlaç alacak tek

kuruşum yok. Bir haftadır eve yalnızca ekmek ve patates girdi. Bügün onları bile alabileceğim şüpheli. Dışardaki ısıyı da düşün ve durumu sen tahmin et! (8 Eylül 1852)

Karım, iyice zayıfladı. Tam anlamıyla çöktü. Parmağını oynatacak hali yok. (18 Eylül 1852)

Evdeki hastalarla uğraşmaktan, sonunda karım da hasta düştü; en kötüsü doktor istemiyor. Freund'un verdiklerinin, iki yıl önce de benzer bir rahatsızlık geçirmişti, onu daha kötü yaptığını bahane edip ilaçları da almıyor. Başka çare kalmazsa, bütün otoritemi kullanmak zorunda kalacağım. (3 Haziran 1854)

Karım yatıyor. Sonunda razı ettim, dün doktor Freund'u getirdim. Biraz düzelir düzelmez, Jenny'nin Almanya'ya gitmesinin şart olduğunu söyledi. (13 Haziran 1854)

Karım, bir parça toparlanabilirse, hafta sonunda çocuklar ve Héléne ile birlikte onbeş gün için M. Seiler'in Eduarton'daki villasına gidecek. Kır havası belki iyi gelir de Jenny, Tréves'e de gidebilir. İnan ki, şu küçük sefaletler huyumu değiştirdi. kendimi mahzun köpeklere benzetiyorum. Ah! Ne mutlu, ailesi olmayana. (21 Haziran 1854)

"Ne mutlu ailesi olmayana..." diye yazıyordu Marx. Onun çocuklarına düşkünlüğü anımsanırsa, nasıl bir umutsuzluk içinde olduğu daha iyi anlaşılır.

Bu arada kendisi de hastalanmıştı. 13 Şubat 1855'te Engels'e şöyle yazıyordu:

Dört beş hafta oluyor, gözlerimden rahatsızdım. Halen de tam iyileşmiş değilim. İltihaplanma oldu, sana bile yazamadım. Kötü hava da, mutad sekreterime yataktan çıkması için izin vermedi. Umarım, kısa zamanda görevinin başına dönecektir.

Musch'un ölümü Marx'ların felaketi oldu. 12 Nisan 1855'te Karl, Engels'e şöyle yazıyordu:

Sevgili yavrumuzun ölümünden sonra ev yasa boğuldu. Her şey öksüz kaldı (...) Onun yokluğunun nasıl hissedildiğini anlatamam. Çok acı çektim, her türlü talihsizliğe uğradım, ama gerçek bir felaketin ne olduğunu ancak şimdi anlıyorum. Kendimi tümüyle yıkılmış hissediyorum.

***

Tam bu sıralarda, Westphalen'lerin uzak bir akrabası İskoçya'da öldü ve Jenny'ye küçük bir miras bıraktı. Jenny bu parayla oturdukları evi değiştirmeyi düşünüyordu. Öte yandan 80 yaşına gelen annesinden aldığı haberler onu kaygılandırıyordu. Mart ayında, Jenny'nin 90'lık amcası da ona bir miktar para bırakarak hayata veda etti. 1856'nın Mayıs'ında, Jenny, çocuklardan üçü ve Lenchen'le birlikte Tréves'e doğru yola çıktı. İşte bu bölümün başında yayımladığımız, Marx'ın o muhteşem mektubu, bu tarihe aittir.

Kara şair, bir bakire göğsü
Sana musallat oluyor
Kızmış şair, hayat kaynıyor
Ve şehir yanıyor,
Ve gök yağmurdan taşıyor
Kalemin hayatın kalbine çiziktiriyor
Antonin Artaud

İHANETE UĞRAYAN AŞK

Haziran 1856'daki mektup çok önemliydi, çünkü Karl ile Jenny'nin yuvalarını yıkmaya ramak kalan dramatik bir bunalımdan az sonra yazılmıştı.

Marx hastaydı. 1849'dan beri karaciğeri rahatsızdı. Durmak bilmeyen başağrıları, göz iltihabı ona acı veriyordu.* Bazı doktorlar ona, ilaç olarak şarap öneriyorlardı. Feci sigara içiyordu. Üstelik en ucuzlarından. Kıtlık günlerinde, açlığını bastırsın diye, günlük nafakasının üzerine, ne kadar baharat varsa hepsini ekiyordu. Koca obur! Sefalet öyleydi ki, bazen delireceğini sanıyordu. Bitkin karısı da, soğukkanlı ve öyle her şeyi büyüten biri olmadığı halde, artık yakınıyordu. Zaman zaman, çoğunlukla yatarken, intihardan söz ediyor ve Karl'ı umutsuzluğa düşürüyordu. Karl mektuplarında, karısının "birden-

F. Regnault, "Karl Marx'ın Hastalıkları". Revue d'anthropologie, No 43, 1933. Bu inceleme, Marx'ın yazışmaları esas alınarak yazılmıştır.

bire ortaya çıkan sinir krizlerini", "tuhaf heyecanlarını" yazıyor ve "Tehlikeli sinirsel durumu" belirtiyordu. 1851'de şöyle yazdı:

Evde her şey tam bir sıkıyönetim altında. Geceler boyu gözyaşı selinin altındayım. Beni çılgına çeviriyor... Karımın hali beni çok üzüyor. Bütün yük onun üzerinde ve gerçekte de haklı olan o.

***

Héléne Demuth, aile bireylerinin tedavilerini gözetiyor, aylığını almıyor, Marx'ın sabahlara kadar çalıştığı odada, rahatsız bir şiltenin üzerinde yatıyordu. Çocuklar için de adeta ikinci bir anneydi.

Uzun yıllar sık sık Marx'lara konuk olan Wilhelm Liebknecht şöyle yazıyordu:

Marx'ın kızlarından birinin de dediği gibi, Lenchen, Marx ailesinin ilk günlerinden itibaren 'evin ruhu' haline gelmişti ve kelimenin tam anlamıyla her şeyi halleden bir yardımcıydı. Her iş ondan bekleniyordu ve hangi işi isteksiz yapıyordu?

(...) Hep neşeli, hep yardıma hazır ve hep gülümseyerek... Yoo yoo öfkelendiği de oluyordu. "Mohr" (Karl Marx) un düşmanlarına karşı vahşi bir kin besliyordu.

Bazen Bayan Marx rahatsız olduğu zaman Lenchen onun yerini alıyordu; zaten çocuklar için de her zaman ikinci bir anne olmamış mıydı? Güçlü ve sağlam bir iradesi vardı. Gerekli gördüğü şeyi mutlak gerçekleştirirdi.

Daha önce de söylediğim gibi, Lenchen bir çeşit

diktatörlük uyguluyordu. İlişkilerin niteliğini belirtmek açısından şu bilinmeli: Evde Lenchen'in diktatörlüğü hüküm sürmekteydi ama karar yetkisi Bayan Marx'ındı. Marx bir kuzu gibi boyun eğiyordu, bu diktatörlüğe. Oda hizmetçisinin yanındayken kimse büyük adam değildir derler. Marx hiç değildi. Gerekliyse ve olanak varsa, Héléne, Karl için kendini feda ederdi. Karl, Bayan Marx ve çocukları için hayatını yüz kez feda ederdi. Ayrıca etmedi mi? Ama Marx onu hiçbir şeye zorlayamazdı. Lenchen, onu alışkanlıklarıyla, zaaflarıyla tanıyor ve ona her istediğini yaptırabiliyordu. En öfkeli anlarında, bağırıp çağırırken, ortalığı yıkarken, herkes ondan uzak durmayı yeğlerdi. Yalnızca Lenchen, aslanın kafesine girer, eğer hâlâ homurdanıyorsa, onu öyle bir uyarırdı ki, zaman zaman çok sert de davranırdı, aslan hemen uysallaşır, kuzu kesilirdi. Marx'ın çocuklarının belleğinde Lenchen, unutulmaz bir anı olarak kalacaktı. W. Liebknecht'e yazdığı bir mektupta Eléanor, "Tussy" diye adlandırılırdı, şöyle yazacaktı:

Héléne, evde her şeyin onun etrafında döndüğü bir çeşit eksendi. Fevkalade bir dost, vefalı bir arkadaştı. Eğer Mohr üzerine bir şey yazıyorsan, Héléne'i sakın unutma.

Jenny, ölümünden önce, Lenchen'in de aile mezarlığına gömülmesini vasiyet etmişti. Engels bu isteği yerine getirmeyi kendine bir görev saymıştı...

Jenny kocasının çektirdiği acıyı atlatalı bir hayli olmuştu. Karl'ın, mektuplarında Engels'e söz ettiği kıskançlık elbet hiç yoktan ortaya çıkmamıştı.

Neler olup bitmişti? Tahmin etmek zor değildi. En dar günlerde; Marx'ın umutsuzluğu, genç, sağlıklı ve bir köylü saflığıyla bağlı Lenchen'e karşı telaşı ve yumuşaklığı, son derece geçici olan bir davranışı bize çok kolay açıklıyor. Engels'e mektuplarında üstü kapalı anlattığı ve onu dehşetli korkutan bu davranışından dolayı Karl, kendini asla affetmeyecekti.

Bir "ilişki"den söz etmek büyük bir olasılıkla yanlış olacaktı. Yine, "üç kişilik karı koca hayatı" da ciddiyetten uzak bir iddia olarak kalacaktı. Büyüdükleri zaman da çocuklar, bu olayın Karl'ın "iğrençlik özeti" diye adlandırdığı dönemde çok kısa sürdüğünden kuşku duymayacaklardı.

Héléne'in bir oğlu oldu. Engels, rezaleti önlemek için onu kendi çocuğu olarak tanıdı. O dönemde olayın bilinmesi bir felaket olurdu ve yalnızca Marx'ı lekelemez, eserine de çamur atılırdı. Jenny ve Karl, bu konuyu bir daha açmadılar. Héléne de aynı biçimde davrandı. Louise de Freyberger-Kautsky'nin[10] Auguste Bebel'e 2 Eylül 1898'de yazdığı bir mektupta şu açıklamalar var:

> *General'in, bizzat kendisinden öğrendiğine göre, Freddy Demuth Marx'ın oğludur.*
>
> *"Tussy" * beni o kadar sıkıştırdı ki, yaşlı adama konuyu doğrudan doğruya açtım. General, Tussy'nin kendi aile sorunları hakkında bir fikir edinebilmek için, bu derece inatla olayın üzerinde durmasına pek şaştı. Bunun üzerine, birtakım boş*

* Eléanor Marx

boğazların, onu, oğlunu inkâr etmekle suçlayacak imalarına karşı durmam için bana yetki verdi. Anımsarsın, General'in ölümünü sana haber vereli çok oluyor. General ölmeden önce, Mr. Moore'ye, Frederic Demuth'un, Karl Marx ile Héléne Demuth'un oğlu olduğunu doğruladı. Bunun üzerine Mr. Moore, Orpington'a gitti ve Tussy'ye General'in sözlerini aktardı. Tussy ise, General'in yalan söylediğini öne sürdü. Dediğine göre, General, çocuğun babasının kendisi olduğunu sık sık özellikle söylermiş. Orpington'dan döndükten sonra Mr. Moore, konuyu inceden inceye sordu General'e. Yaşlı adam söylediklerinde ısrarlıydı. Freddy basbayağı Marx'ın oğluydu. Moore'ye şöyle dedi:

" Tussy babasını putlaştırmak istiyor"

Pazar günü, yani ölümünden hemen önce General, bu olayı bizzat Tussy için bir taş tahta üzerine yazdı. Tussy allak bullak oldu ve bana karşı bütün kinini unutup kollarıma atıldı, acı acı ağladı.

General, Freddy'ye karşı hasislik ettiğini iddia eden olursa, bu sırrı dikkate almamıza (Mr. Moore, Ludwig ve ben) izin verdi. İsminin lekelenmesini istemiyordu, üstelik bunun kimseye yararı olmayacaksa... Marx'ın yerini almasının tek nedeni vardı; bir aile faciasını önlemek! Mr. Moore'un, Marx'ın çocuklarının dışında, Laura da bu gerçeği sezinliyordu sanırım. Belki de açıkça bilmeden, Marx'ın yaşayan bir oğlunu tanıyan ancak Lesner ve Prander vardı. Freddy'nin mektupları yayım-

lanmadan önce şöyle derdi: "Freddy, şüphesiz Tussy'nin kardeşidir. Bundan haberimiz vardı, ama yumurcağın nerede büyüdüğünü kestiremiyoruz. "

Gerçekten de Freddy, Marx'a olağanüstü benziyordu. Sık siyah saçlarıyla tipik bir Yahudi'ydi. General ile bir benzerlik kurmak için kör olmak gerekirdi. Marx'ın, o sırada Manchester'de olan General'e yazdığı mektubu okudum. General daha Londra'ya gelmemişti. Öyle sanıyorum ki, birçok mektup gibi bunu da yok etti.

Bu konuda bildiğim bundan ibaret. Freddy ne annesinden ne de General'den babasının kim olduğunu hiçbir zaman öğrenemedi.

Bu soruna ilişkin yazdıklarını tekrar okudum. Karısı son derece kıskanç olduğu için Marx boşanmaktan pek korkuyordu. O oğlanı da hiç sevmedi. Tam bir rezaletti. Bu durumda çocuk için herhangi bir şey yapmaya cesaret edemedi.

Bayan Freyberger Kautsky, Marx'ın kızı Tussy'nin kendisine duyduğu nefreti bir an olsun unutmuyordu. Aslında bunun karşılıklı olduğu düşünülebilir. Ancak iki kadın arasındaki düşmanlık, bu mektubun yazarının tanıklığını çürütmeye yetmiyor.

Werner Blumenberg, olayların büyük bir olasılıkla 1860 yılları başında geçtiğini belirtiyor. Werner Blumenberg'in açıklamalarını yeniden ele alan Nicolas Baudy *(Le Marxisme-Kapital'in yüzüncü yılı. Encyclopédie Planéte 1967)*, şunları ileri sürüyor:

Freddy'nin doğum tarihi bizden hâlâ saklanıyor (Frédéric Demuth) Londra'daki araştırmalarımız sonucu kesinlikle öğrendik. Lenchen'in oğlu 29 Haziran 1851'de Dean street 28 No'lu evde doğdu. Bu, Marx'ın hayatının en karanlık dönemidir. Bayan Freyberger Kautsky'nin anlattığına göre, olaylar sefaletin batağında oldukları günlere rastlar.

Werner Blumenberg'in yazdığı gibi, bütün bu olup bitenler, her şeye rağmen Marx'ın değerine gölge düşürmedi. Dickens de ikili aşkı nedeniyle onurlu burjuva yaşantısından bir şey yitirmedi. Hayranlarından bir kızı olduğu dedikodusu da Beethoven'in büyüklüğünü azaltmadı. En olağanüstü beyinler, bizi dar bir ahlakçılığa saplanmaktan korusun! Aslında, hep içinde çırpındığı çatışmalar dikkate alınırsa, Marx, olduğundan daha da yücelir. Bu acımasız ve haşin hayat, kuşkusuz daha zayıf olanı yok ederdi. Ama bütün bunların ortasında onun yaratacağı yapıtı vardı.

Lenchen'in oğlu üzerine pek bir şey bilinmiyor. İngiltere'de bir süt anneye verildiği ve çok iyi koşullarda büyüdüğüne kuşku yok. Okulu bitirince maden teknisyeni oldu. Uzun bir süre Londra'da, aile dostu Clayton'larla oturdu. Bu ailenin çocuklarından Charles adlı biri, 1960 yılında hayattaydı ve Lenchen'in oğlunu gayet iyi anımsıyordu. Onu (Robert Payne'nin düzenlediği Karl Marx'ın biyografisine bakınız. W. Allen. Londra 1968) kısa boylu, terbiyeli, ihtiyatlı, son derece entelektüel, sendikacılık ve poli-

tika alanında bilgili, ama asla militan olmayan, geniş yürekli, yardımsever biri olarak tanımlar.

Engels'in açıklamalarından sonra Eléanor Marx Aveling onu tanımak istedi. Onun Freddy'ye yazdığı dokuz mektup vardır ve hepsi de yaşamının son dokuz ayına aittir. Hasta ve mutsuz Eléanor, onu yardıma ve birlikte oturmaya çağırmıştı. Bu düşünce gerçekleşemeyecekti. Ölümünden bir ay önce 1 Mart 1898'de Freddy'ye şöyle yazmıştı:

Siz, bugüne dek tanıdığım en mükemmel, en büyük kişisiniz.

Frederic Demuth, 28 Ocak 1929'da, o gün için iyi sayılacak bir miras bırakarak öldü. Bunun onda birini dostu J. Hill'e, dörtte birini eşine, kalanını da 91 Great Dover Southwarh, SE 1 Londra'da oturan ve oğlu olarak bilinen, yeğeni Harry Demuth'a bırakmıştır. Bu kişi hakkında herhangi bir bilgi edinilememiştir.

***

Marx, Engels'e çocuklarım olmasa intihar ederdim diye yazıyordu. Umutsuzluğa kapılmıştı. Kendisini anlayamıyordu. Kendini bulmasını Jenny sağladı. Onu ve Lenchen'i affetti. Bu konu bir daha açılmayacaktı. Yoksulluk aşka ihanet etmişti. Jenny o kadar çok ağladı ki, bu karanlıktan bir daha çıkamayacağını sandı. Ama Karl'ı sevmekten hiç vazgeçmedi. Onu eskisinden daha da çok seviyordu. Tréves'e doğru yola çıkarken, güneş yeniden ışıldamaya başlamıştı. Karl'ın mektubu yeni bir gençlik çağının habercisiydi sanki. [11]

Engeller ve darbelerle dolu sonsuz bir hayatın
Yolu üstünde, büyük bir sükûna rastladım.
Henri Michaux

AŞK VE AİLE

"Çocuklarım olmasaydı intihar ederdim."

Karl Marx'ın duygusal yönünü anlamak için öncelikle çocuklarına olan derin bağlılığını bilmek gerek. Büyük oğlunun ölümü karşısında nasıl perişan olduğunu gördük. Daha başka birçok belge de, onun baba sevgisini kanıtlıyor. Bütün yaşamı boyunca çocuklarıyla şefkatli bir ilişkisi olacaktı. Ancak Jenny ve Laura en çok sevdikleriydi.

Marx Üzerine Anılar' ında W. Liebknecht şöyle yazıyordu:

> *Bütün güçlü ve sağlıklı yapılar gibi, Marx da çocuklarını olağanüstü bir biçimde seviyordu. Yalnızca şefkatli, saatlerce çocuklarıyla ilgilenen, onlarla çocuk olan bir baba değildi. Bütün çocuklar, hele o terk edilmiş ve yoksul çocuklar mıknatıs gibi çekiyordu onu. Yoksul mahallelerde, eski püskü giysileriyle kapı önüne oturmuş çocukların saçlarını okşamak, küçücük ellerine bir ya da yarım peni sıkıştırmak için bizden ayrılırdı.*

Karl Marx, karısıyla ve çocuklarıyla en çok "takma ad" oyununu oynardı. Ona, Le Maure (Mağripli) derlerdi. 50 yaşlarına doğru, Jenny, Engels, ve birçok dostu, onu artık yalnızca bu adla çağırır oldu.

Bir de "Challey" adını kullanırdı. Charley'den türetilmişti. Kızlar büyüyünce, Old Nich (şeytan) ve Weldgeist (ormanın hayaleti) adını verdiler babalarına. Jenny ise, Karl ve çocuklar için Möhme idi. Lenchen'in adı da Nim. En büyük kızları Jenny, guigui, Çin İmparatoru ya da Di idi. Laura, Kakadou ve Hottentote, Eléanor, Tussy ya da gue-gue, Çin veliahtı ve Cüce Alberich'tiler.

Çocuklardan biri Karl'ın omuzuna çıkar, kızlar Engels ya da Liebknecht'in sırtında, oyun başlardı. Eléanor, babasının müthiş süvari savaşları açan olağanüstü bir at olduğunu anlatıyor. Daha sonra büyükbaba olduğu zaman, torunlarıyla da oynadı bu oyunu ihtiyar Marx.

W. Liebknecht anlatıyor:

*Londra'daydım. Johnny * de Paris'ten gelmişti. Her yıl birkaç kez gelirdi. Olağanüstü bir yaratıcılıkla Mağripli'yi atlı tramvay yapma fikrini attı ortaya. Ata biner gibi omuzları üzerine bindi, bu arada Engels ve ben Omnibüs'ün atları olduk. İyice koşulmamızla birlikte Marx'ın Maitland Park Road'daki küçük evinin arka bahçesinde bir koşudur tutturduk. Ama nasıl, müthiş bir dört nal gidiş. Çüş! Deh! Her dilden çığlıklar atıyoruz. Daha hızlı! Hura! Ve Mağribî öyle bir dört nala kalktı ki, alnından şakır şakır ter akıyor. Engels ve ben azıcık yavaşlamaya kalkalım, namussuz arabacının kırbacı ıslık gibi ensemizde şaklıyor ." Haydi*

* Jenny'nin oğlu.

be! Tembel beygirler, ileri!" Oyun, Marx adım atamaz hale gelinceye kadar sürerdi. Johnny ile tartışırlar, görüşürler ve sonunda anlaşma imzalanırdı.

Marx, çocukları için tam bir masalcıydı. İngiltere'de yaptıkları pikniklerden, Binbirgece masallarından, Nibelungen'lerin şarkısından, *İlyada ve Odysseia*'dan, *Don Kişot*'tan esinlenirdi. Öykülerini başlıklara göre değil mesafeye göre ayarlardı. Örneğin kızlar şöyle derdi: "Bize bir mil daha anlat." Bu öykülerde çocuklarına iyi ve doğruyu gösterir, yalana ve insancıl olmayan her şeye karşı nefreti öğretirdi. Akılları erecek kadar büyüyünce onlarla ahlak, din, politika üzerine tartışırdı. Eléanor ilerde, olağanüstü güzel bir ilahiden sonra kiliseden çıkarken, babasının ona yönelttiği soruları minnetle anacaktı.

Mağripli, o bildiğimiz tüm sükûnetiyle, bana her şeyi o kadar açık ve net anlattı ki, o günden sonra en küçük bir kuşkum kalmadı. Zenginlrin öldürdüğü dülgerin oğlunun öyküsünü nasıl bir sadelik ve yücelikle anlatmıştı! Ama şunu da söylerdi: "Yine de Hıristiyanlığın birçok kusurunu bağışlayabiliriz. Çünkü, o insanlara çocukları sevmeyi öğretti."

Karl Marx bir de kendisi öykü uydururdu. Hele biri vardı ki, her gezide anlatılır olmuş bitmek bilmemişti. Hans Röckle'nin maceraları. Tıpkı Hoffmann gibi, Marx da oyuncakçı dükkânı olan ve gırtlağına kadar borç içinde bir sihirbazı betimliyordu. Dükkânda insanı şaşırtan ilginç şeyler bulunurdu

Tahtadan insanlar, devler cüceler, krallar ve kraliçeler, işçiler ve kalfalar, her çeşit hayvan. Nuhun gemisi, masalar, iskemleler atlar ve koşumlar... Hans Röckle borçlarını ödemek için, bu eşyaları parça parça şeytana satmak zorundaydı. Ama binbir maceradan sonra tümü de sırayla sihirbazın dükkânına dönüyordu. En olağanüstü olayları tatlı bir mizahla ve merak uyandıracak bir üslupla anlatıyordu.

Çocuklarla birlikte o da kaptırıyordu kendini. Paul Lafargue'ın anlattığına göre, kızlarıyla birlikte kâğıttan yaptıkları gemileri, bir leğen suda saatlerce yüzdürüyordu. Ondan sonra denizde savaş çıkıyor, kâğıt gemiler alev alev yanıyordu.

Karl Marx'ın ailesiyle sıkı bağını en güzel W. Liebknecht'ten öğrenebiliriz. 1896'da yazmış anılarını, ama hep yağma edilmiş ve çok azı yayımlanmış. Liebknecht, bu anılarında daha çok pazar gezilerinden söz ediyor. Marx'lar, çocukları ve birkaç yakın dostları.

Ah, o Hampstead'deki gezilerimiz! Bin yıl yaşasam o günleri unutamam.

Primrose tepesinin öte yakasındaki Hampstead 'alanı'nı da ilki gibi Dickens'in Pickwick'i tanıttı dünyaya. Bugün de özelliklerini koruyor. Binalar kaplamamış her yanı. Koruluklar, minyatür dağlar ve vadiler. Gönlünüzce eğlenebilirsiniz. Kutsal mülkiyetin koruculari yok. Birinin arazisine izinsiz girdiniz diye ceza korkusu da yok. Hampstead, bugün de Londralıların piknik yeri. Hava iyiyse pazar günleri olağanüstü bir kalabalık

oluyor; erkekler siyah kadınlar renkli giysileriyle. Kadınlar eşekleri ve uysal atları tercih ediyor gezinti için.

Kırk yıl önce arazi çok daha geniş bir alana yayılmıştı ve çok daha vahşi, çok daha doğaldı. Pazar gününü orada geçirmek en büyük zevkimizdi. Çocuklar bütün hafta o günü anlatır, biz büyüklerin de içi içine sığmazdı, ikinci pazar yaklaştıkça. Hampstead'e gidip gelmek bile bir bayramdı.

Küçük kızlar yorulmak bilmeyen bir tempoyla, kedi gibi canlı, çevik yürürlerdi. Marx'lar Deanstreet'te (Demir attığım Churchstreet'ten birkaç adım ötedeydi) oturuyordu. Hampstead'e yürürdük. Aşağı yukarı 1 saat 15 dakika sürerdi. Sabah saat 11.00'de yola çıkılırdı.

Doğrusunu söylemek gerekirse biz biraz daha geç çıkardık, çünkü Londra'da erken kalkma alışkanlığı pek yok. Ayrıca çocukların toparlanması, yiyecek sepetinin hazırlanması zaman alıyordu.

Ah! O sepet. Bugün bile capcanlı, sanki şurada asıldı. Sanki dün Lenchen'in kolunda gördüm. Nasıl çekici ve nasıl iştah açıcı! Küçük bir gıda marketiydi o sepet. Hele iştahlıysanız ve ufak paranız da yoksa (o zamanlar büyük paradan söz edilmezdi) beslenme sorunu birinci derecede önem kazanıyordu. Bunu çok iyi bilen Lenchen, açlıktan bitkin bu gözü dönmüş konuklarına acıyordu. Hampstead pazar gezintilerinin geleneksel yemeği, koca bir parça kızarmış etti. Lenchen'in Tréves'den getirdiği ve Londra'da pek bulunmayan kadın ço-

rabı gerektiğinde yemeğinizin koruyucusuydu. Çorap bir çadır gibiydi. Sepetimizde ayrıca, çay, şeker ve bazen birkaç meyve oluyordu. Ekmek ve peyniri oradan alıyorduk. Berlin'in kahve bahçeleri gibi burada da kap kacak, kaynar su, süt, ekmek, peynir, tereyağı, bira ve geleneksel shrimp (deniz örümceği) watercress (tere), periwinkles (salyangoz) bulunuyordu.

Bira hep vardı. Yalnız bazen, dünyanın bütün içkilerini evlerinde toplayan ve yılın her günü bayram yapan ikiyüzlü aristokrasi, pazar günü bira satışını yasaklıyordu. Sözüm ona, 'ayak takımı'na ahlak dersi veriyordu. Ama midesi söz konusu olunca Londra halkı bu tür şakalara değer vermezdi. Bill (Parlamentoya verilen yasa tasarısı)in sunulmasından sonraki ilk pazar, yüzbinler Hyde Park'a gitti. Arabaları ya da atlarıyla gezinen aristokratlara, müthiş bir keyif ve alayla "Go to church" diye bağırdılar. Onların çılgınlığı karşısında süvariler ve güzel hanımları dehşete kapıldı. Ertesi pazar, 'Go to church' diye bağıran sesler yarım milyonu bulmuştu. Üçüncü pazar yasa önerisi geri alındı.

Biz kovalananlar, bu 'pazar devrimi'ni bütün gücümüzle destekledik. Bu tür olaylarda hemen heyecanlanan Marx, neredeyse nezareti boyluyordu. Neyse ki, biranın faziletleri üzerine çektiği nutuk, yasanın sadık koruyucusunu etkiledi de kurtulabildi.

Söylediğim gibi, ikiyüzlülüğün zaferi kısa

sürdü. Serinletici bir içkinin hayaliyle, Hampstead yolunda güneş altında yürürdük.

En önde biz öncüler; ben ve yanımda iki küçük kız. Ya masal anlatıyorum, ya birlikte jimnastik yapıyoruz, ya da kır çiçekleri topluyorum. Arkamızda dostlardan birkaçı sonra ana kafile; Marx, karısı ve özel konuklar. Ve en arkada sepetin taşınmasına yardım edenler, açlıktan gözü dönmüş konuklar ve Lenchen. Daha kalabalıksak, değişik kollara ayrılırdık. Elbette bu düzenleme keyfimize ve ihtiyaca göre değişirdi.

Heath'a varınca önce çadır kuracak yer ararduk. Kuşkusuz bu arada çay ve bira işini halledertik. Pek bir zevkle yiyip içtikten sonra, herkes kendine oturacak, uzanacak yer aradı. Öğle uykusuna yatmayanlar, pazar gazetelerini okur, siyasi tartışma yapardı. Çocuklar ise hemen arkadaş bulur, katırtırnağı demetleri arasında saklambaç oynarlardı.

Malum, en büyük mutluluk bile değişiklik ister. Onun için biraz sonra sıra koşu, güreş, taş atma ve öteki sporlara gelirdi. Bir pazar üzeri meyve dolu bir kestane ağacı keşfettik. Birimiz, "Bakalım kim daha çok kestane düşürecek" diye bağırdı. Hurra, işe koyulduk.

"Mohr" kudurmuştu sanki. Herkesten az düşürdü ama olağanüstü bir çaba gösterdi. Harekât son kestanenin de düşüşüyle zafer çığlıkları arasında son buldu. Marx bir hafta sağ kolunu oynatamadı. Ben de pek iyi sayılmazdım.

En büyük zevklerimizden biri de eşekle gezin-

ti idi. Kahkahalarımızdan yer gök inlerdi. Daha ne eğlenceler! Marx hem kendisi çok eğlenir hem de bizi neşelendirirdi. Ata binmedeki becerikşizliği ve yeteneksizliği ile bizi güldürürdü. Bir de usta binici olduğunu ispatlamak için inat ederdi. Artık kırılırdık biz. İnat etmesinin nedeni; öğrenciyken binicilik dersi almış (Engels bu derslerin üçü geçmediğini söylerdi), bir de E. Manchester'e Engels'e gittiği zamanlar, büyük bir olasılıkla ihtiyar Fritz'in iyi Gellert'e armağanı uysal kısrağın torunu, saygıdeğer Rossinante ile gezintiler yaparmış.

Dönüşümüz ise ayrı bir alemdi. Kuşkusuz, arkada kalan zevk, öndekinden daha az neşe uyandırır. Melankoliye karşı, ki hepimiz açısından uygun bir ortam olurdu, şen mizacımız panzehirimizdi. Sürgün psikolojisi bizde yoktu. Birimiz sızlanmaya başlarsa, hemen sosyal görevlerini anımsatırdık.

Yalnız dönüşte yürüyüş düzeni farklı olurdu. Oyundan yorgun düşen çocuklar, Lenchen ile birlikte artçı olurlardı. Sepet boşaldığı için Lenchen hafifler, onlarla ağır aksak yürürdü.

Yol boyunca şarkı söylerdik, romantik halk şarkıları. Marş pek söylenmezdi. Hiç belirtmeye gerek yok, memleket türküleri programda mutlak vardı. Hele "Strasbourg Strasbourg, Şahane Kent!" herkesin favorisiydi. Çocuklar biraz dinlendikten sonra zenci dansları başlardı. Ha.. yol boyunca politikadan ve sürgünden söz etmek yasaktı. Ama sanat ve edebiyata sınır yoktu. Marx böylece

o olağanüstü belleğini gösterme fırsatı bulurdu. Hemen hemen tümünü ezbere bildiği "İlahi Komedya"dan tiradlar okur, onun kadar iyi bilen karısıyla birlikte Shakespeare'den parçalar sahneye koyardı. Eğer o gün formundaysa, Mefistofeles rolünde oynayan Seidelmann'ın taklidini yapardı. Berlin'de öğrenciyken izlemişti onu ve hayrandı. Alman edebiyatında "Faust" onun en büyük zevkle okuduğu yapıttı. Marx'ın sesli okuması iyiydi diyemem, biraz zorluyordu, ama vurguları yerinde yapıyor, cümlenin anlamını iyi veriyordu. Dinleyenleri çok etkiliyordu. Baştaki kuvvetli vurguların yarattığı gülünç etki, Marx'ın rolünü derinden kavradığı ve tamamen hakim olduğu anlaşılınca kayboluyordu.

İki küçük kızdan büyüğü (Tussy, öbür adıyla Eléanor, sonraki Bn. Marx Aveling o zaman daha doğmamıştı) aynı kara gözleri, aynı alnı ile babasının kopyası olan Jenny, huşû içinde, kendinden geçercesine gelecekten haber verecekmiş gibi dalardı. Bir medyum gibi trans haline gelir, gözleri yanıp söner, rüyada konuşur gibi bir şeyler söylerdi. Bu olay, zaten birçok çocuğunu yitirmiş olan Bayan Marx'a dert oldu. Çocuktaki erken zekâ gelişimi, ona hastalık belirtisi gibi geliyordu. 'Mohr' onu yatıştırırdı. Bense, rüya aleminden çıkıp keyifle hoplayıp zıplayan ve her tarafından sağlık fışkıran medyumumuzu gösteririm. Jenny genç öldü, ama ondan sonra yaşamak gibi bir acıyı tatmadı.

Kızlar büyüdükçe pazar gezilerimizin niteliği de değişti. Ama gençlerin yokluğu hiçbir zaman hissedilmedi.

Londra'nın kuzeyinde, Kentish Town ve Hoverstockhill'de otururken, aşağı yukarı 1860'dan bu yana, Hampstead ve Highgate'in arasındaki ya da arkadaki kırlara gidiyorduk. Orada çiçekler üzerine araştırmalar yapılır, bitkiler hakkında bilgi verilirdi. Eh, bu da çocuklar için pek iyi olurdu. Beton yığınında yetişen çocuklar, kentin soğuk gürültülü yaşamında yeşilliğe, doğaya hasret kalıyordu. Ağaçlarla gölgelenmiş bir su birikintisine rastlamak, topraktan fışkıran vahşi muhabbet çiçeklerini görmek ne zevk olurdu. Araziyi iyice tanıyıp yumuşak ve koyu yeşil bir çayıra ulaşınca sevincimize diyecek olmazdı. "Girmek yasaktır." Özel mülkiyet tabelasına rağmen buraya daldık ve bir sürü ilkbahar çiçeğiyle birlikte rüzgârdan korunan bir iki köşede sümbüller bulduk.

Marx, çocuklarına arkadaşça davranırdı. Kendi isteklerini empoze eder gibi değil, onların yararına ikna etmeye çalışırdı. Hep söylediği bir söz vardı: Çocuklar, ana babalarını eğitmelidirler.

Gecede dünya harikaları var.
Gecede koruyucu melekler yok ama uyku var.
Gecede sen varsın.
Gündüzde de.
Robert Desnos

MUHABBET AŞKI

Bu mutlu aile görüntüsü Marx'ların maddi durumlarının normale daha yakın olduğu döneme ilişkin. Yoksa bugüne kadar çok acılı günleri de oldu. Marx'ın Engels'le yazışmaları buna bol bol tanıklık ediyor.

1856'da Jenny'ye, annesinden ve amcasından 5 bin Mark miras kaldı. Yıl sonuna doğru Marx'lar yoksul mahallelerinden çıkıp Grafton Terrace'da bulunan bir ev kiraladılar. Londra'nın kuzey sırtlarındaydı yeni evleri. Karl ve Jenny, rahat bir nefes alabildiler sonunda. Marx, burası gerçek bir ev, konforlu bir görünüşü var, diyordu. Belli ki biraz abartıyordu. Bugün, oldukça kasvetli bir görüntüsü var.

Viktorya devrinden kalma iki katlı, insana hüzün veren binaların yıkımı tamamlanmak üzere. Onların yerine biçimsiz ve modern HLM blokları yapılıyor.

Aile hastalık belasından kurtulmuş değildi, para sıkıntısı da çok geçmeden başlayacaktı. Ocak ayında Marx, Engels'e şöyle yazıyordu:

Kesin olarak ne yapacağımı bilmiyorum ve 5 yıl öncesinden çok daha umutsuzum. İğrençliğin özünü sineye çektim sanıyordum, ama hayır, bu badireden bir çıkış yolu bulamıyorum.

Mart'ta Mont-de-Piété (Emniyet Sandığı)ye yeniden başvurma.

18 Mart 1857'de Marx şöyle yazıyordu:

Karım çok acı çekiyor. Evde müthiş bir bunalım var. Sana yazmak için kafamı toplayamıyorum.

9 Nisan'da durum iyice vahimleşmişti:

Şu son iki hafta korkunç geçti. Karım, aylardan beri olduğundan çok daha büyük bir acı içinde. Ve evde 'geçimsizlik' had safhada.

23 Nisan:

Karım sekreterliğimi yapıyor. (Ama) altı aydır doktora gitmesi gerek. Gerçekten durumu çok kötü.

29 Haziran:

Karımın durumu hep aynı. Çok öksürüyor ve üstüne evle ilgili bir sürü dert.

11 Temmuz:

Karım yavaş yavaş iyileşiyor. Ama evden ayrılmama yetecek kadar değil.

16 Temmuz:

Bedenen biraz toparlandı. Ama yataktan çıkamadı henüz ve hiç keyfi yok. Bu durumunu görünce ona kızamıyorum, sabrım son noktasına gelse de.

8 Aralık:

Sana bu son mektubu üst katta yazarken, karım aşağıda yüz tane aç kurt tarafından sarılmış

durumda. Hepsi de hayat pahalılığından söz ederek ondan para koparmaya çalışıyorlar. Oysa bu aradıkları onda mevcut değil.

Ve bu, böyle aylar, yıllar boyunca sürecekti. Karl Marx, hayatının dev yapıtı, *Kapital* 'i yazdı ve onu 21 Ocak 1859'da Engels'e emanet etti: "Bu kadar parasızken, şimdiye dek para üzerine böyle çok yazı yazılmamıştır. Bu konuyu ele alan yazarların çoğu, 'araştırma'larıyla tam bir uyum içindeydiler."

***

Ertesi yıl Jenny yeniden hasta oldu. Marx, 21 Kasım 1860'da şöyle yazıyordu:

Geçen cumartesi karım kendini çok kötü hissetti. Ne ateşine bakmama izin verdi, ne de doktor çağırmama. Pazar günü de aynı durum. Pazartesi artık onu dinlemedim.

Çiçek hastalığına yakalanan Jenny ölümden kıl payı döndü ve salgın bütün ev halkını tehdit etti. 28 Kasım:

Hiçbir yere başvuramıyorum. Çünkü tuhaf bir biçimde evden ayrılamıyorum. Karım (kuşkusuz durumunun iyileşmemesinden dolayı) hep yanında olmamı istiyor, tam da (elbet bunu ona söylemiyorum) onu mümkün olduğu kadar az görmemin gerektiği bir anda.

Bir yıl sonra yeni bir hastalık.

9 Aralık 1861:

Karımın sinirleri alarm veriyor. Dr. Allen birkaç gün çok korktu. (...) Zavallı kadın hep acı için-

de. Öyle sağlam bir karakteri var ki, küçücük bir olumlu gelişme, onu ayağa kaldıracak, inanıyorum.

20 Aralık 1861 tarihli mektupta yazılanlar sırdı:

Karımın sinirleri iyice bozuk ve eğer durum böyle sürerse kötü biteceğinden korkarım.

Ne var ki, işler düzelmedi. 18 Haziran 1862'de Marx feryat ediyordu.

Karım bana hergün çocuklarla birlikte mezarda olmak istediğini söylüyor. Ona kızamıyorum. Çünkü yaşadığı acıları, aşağılanmayı, korkuyu tarif etmek olanaksız. (...) İki ay tek kuruşu olmamak. Bu bizde kronik bir hal aldı(...) Zavallı çocuklarım, bütün arkadaşları eğleniyor, ama onların biri gelip şu sefaletimizi görecek diye ödleri kopuyor. Bu halleri bana son derece acı veriyor. Bütün bu koşullarda yine de çalışıyorum. İşin tuhafı beynim de yıllardır hiç bu kadar iyi çalışmamıştı.

Zaman zaman trajik boyutlara varan bu durum, Jenny ve Karl'ın duygularını değiştirmedi. Geçici bulutlanmalar, öfkelenmelere rağmen, Engels'e yazdığı mektuplardan öyle anlaşılıyor ki, Marx, karısının başına gelen felaketlerle uğraşmaktan bir an bile kaçınmadı. İleride de göreceğiz, bunlardan dolayı çok acı çekti.

Jenny'nin 1863 Noel'inde, yıl sonu eğlenceleri için Hollanda'da bulunan kocasına yazdığı bir mektup, "benim koca bebeğim" dediği Marx'a yaşamı boyunca bağlı kaldığını gösteriyor:

Kalbimin Karl'ı

Bu efsane ülkede kar altında kalıp donmandan

kaygılanıyorum. Buradaki don, taşı çatlatır. Bizim o küçücük odayı ısıtmak için bile dağ gibi kömür yakmak gerekiyor. Eğer kutsal ülkede bulunduğunu bilmeseydim, özellikle "Ev ve Aile"den başka bir şey olmayan bu Noel zamanında kendimi terk edilmiş hissedecektim. Mutsuzluğum içinde hiç değilse ufak tefek tedavilerinle uğraşıldığını bilmek teselli ediyor ve zorluklara dayanmamı sağlıyor. Birkaç gün önce Dr. Allen'e iyi yeni yıl dilekleri içeren tebriklerimizi ilettim. Yine öyle dost ve hoşsohbet. Sende eskilerin yanında, bir kan çıbanı daha çıkmasına pek şaşırdı. Özenle bakılman, iyi gıda alman gerektiği ve yuttuğun demir göz önüne alınırsa, bu yeni çıkanın ötekilerden daha önemli olmasını mümkün görmedi.

*Buraya kadar senden yeni bir gazete bekledim. Ama öyle görünüyor ki iddiayı kaybettim. Yazışmamızdaki 8 günlük anlaşma nedeniyle pembe renkli girişimi ele almaya karar verdim. Yalnız senin tümüyle iyileştiğini bir öğrenebilsem. Lormies'ler tekrar geldiler ve iki saat öncesine kadar dansedip şarkı söylediler. Bu 'toujour perdrix' * benim için oldukça 'ennuyant' ** ama daha iyisi olmadığına göre, çocuklar için bir değişiklik oldu, bayramı keyifli geçirdiler. Ayrıca Fransızcaları için de iyi oldu. (...) Küçük senin dönmen için sabırsızlanıyor ve her gün babasının geleceğini iddia ediyor. Tatil-*

* "Her zaman bir keklik olan"

** Sıkıcı

*den tam anlamıyla yararlanıyor. Noel ağacı olmadığı için kızkardeşleri ona yirmiden fazla, her biri ayrı giyside bebek imal ettiler. Biri, Ruy Blas gibi giyinmiş bir silahşör, bir başkası Kui Kui adını verdikleri, Tussy'nin saçlarından yaptıkları uzun atkuyruğunu kafasına yapıştırdıkları koca bir Çinli bebek. Mort Lupus'un [12] yolladığı 70 sterlinin üçünü onlara verdim. Hiç değilse bazı küçük fun'larla * oyalanabildiler, ve ellerinde azıcık para oldu. Monish et hand ** bütün ev halkını Judie Lea rolündeki ünlü Amerikalı sanatçı Miss Batemann'ı görmek için tiyatroya götürdü. Bu, trajik yaşantımız içinde müthiş bir sevinç oldu, eve sıkıntılarımızdan uzak cab*** tutup döndük. Çocuklar dün çok yoruldular, bugün sana yazacak halleri kalmadı. Sana ve tanıdıklara içten selam gönderiyorlar. Selamına beni de ekle. Now Good Bye, old Boy! Acele haber bekliyorum.*

Jenny'n.

***

1846 yılı Marx'lar için bir dönüm noktası olacaktı. Engels, Barmen ve Engels firmasının ortağı oldu. Böylece, onbeş yıldan bu yana, hayran olunacak bir özveriyle dostlarına yaptığı yardım artacak ve özellikle daha düzenli olacaktı. Bolluk içinde yüzmüyor-

* Eğlencelerle.

** "Money at hand" olsa gerek. "Eldeki para."

*** Fayton.

lardı belki ama, Karl Marx, yıllardır onu dehşetle sıkan maddi zorluktan oldukça kurtulmuş hissediyordu kendini. Aile sorunları da, ıvır zıvır yüzünden çekilen üzüntüler de bitti. Fırtınalı talihi, feleğin art arda gelen sillelerinin yıkamadığı karısına olan aşkı, ortak bir yaşamın sağlam berraklığına kavuştu.

Bu arada, Karl, Jenny'yi ailesinden isteyeli 23 yıl olmuştu. Acaba o da Balzac gibi, gerçek aşk süreklidir, sonsuz ve yalnızca hep kendine benzer; eşit ve saftır, onda şiddetli gösterilere yer yoktur, kalbi hep genç kişilerde, ak saçlı olarak belirir mi diyordu?

Marx'lar yeniden ev değiştirdiler. Yine Londra'nın kuzeyinde, önce Maitland Road 1 no'da, Villa Modena'da, sonra da 1875'ten itibaren aynı caddenin 41 numaralı evinde oturdular. Dostları Wilhelm Wolf'un ölümüyle, onlara, rahat bir hayat sağlayacak bir miras kaldı. Villa Modena bahçe içindeydi. Zemin katında bir 'konuşma odası' vardı ki, Marx orada politika arkadaşlarıyla toplantı yapardı. Çalışma odası birinci kattaydı. Maitland Park'a bakıyordu ve geniş bir penceresi vardı. Günışığı hep odadaydı..

Oda kitaplar ve gazetelerle işgal edilmişti. Görünüşte çok dağınıktı ama Marx aradığını hemen bulurdu. Tahta bir koltuk, deri kaplı bir divan ve çalışma masası. Odada başka eşya yoktu. Zaman zaman divana uzanır dinlenir, ya da roman okurdu. Pencerenin karşısına düşen şöminenin üzerinde, karısının, kızlarının, Engels'in ve Wilhelm Wolf'un fotoğrafları dururdu. Bir de tütün paketleri sigara kutuları ve inanılmaz çoklukta kibrit kutusu. Yürürken düşün-

meye alışmıştı. Paul Lafargue'ın anlattığına göre, kapıyla pencere arasındaki yollukta, ipliklerine kadar aşınmış bir çizgi oluşmuştu. Bu çizgi, bir çayırda açılmış patika kadar net olarak çizilmişti.

Aşktan sonra beliren, kalbin çevresinde ve vücudun öteki bölümlerinde hissedilen sıcaklığın kökenini incelemek için, ruhumuzun, bedenle birleştiği ilk andan itibaren, büyük bir olasılıkla, sevinç, belki sonra da nefret ve üzüntü hissettiğini sanıyorum. Diyorum ki aşk sonra gelmiştir, çünkü vücudumuzun maddesi bir nehrin suları gibi durmaksızın akmakta ve yerine başkasının gelmesi gerekmektedir. İnsan vücudunun iyi düzenlenmiş olduğu, ona özgü besin olabilecek herhangi bir yaklaşık madde bulunduğu ve ruhun iradi olarak bu yeni maddeyle aşk haline geldiği pek muhtemel değildir.

Descartes

AŞKIN TEORİSİ

Marx'ın kızlarına karşı tutumu, kuşkusuz onun aşk anlayışının ipuçlarını da veriyor. Ama bunu anlayabilmek için, yaşadıklarını, devrin tarihi zemini üzerine oturtmak gerekiyor.

Aşk nedir, 19. yüzyılın ortasında evlilik nedir? Bu devrin insanlarının okudukları içinde nedir? İbsen'in, 1861'de, aşkı, evlilik kurumunu bütün dini semboller kadar gülünç, çağdışı bir görüntü olarak değerlendirdiğini anımsamak yeter. Baudelaire, Renan, Flaubert, Fromentin 1820'ye doğru dünyaya geldiler ve Vigny'nin *Çoban Evi* 1844 yılına aittir. Victor Hugo'nun *Les Contemplations (Temaşalar)* ' un yaratıcısı bir felakettir. Hugo, 1843'te kızı Leopoldine'yi

yitirmiştir. Georges Sand *les Compagnons du Tour de France (Fransa gezisi yoldaşları)* 'ı 1845'te yazmıştı. Baba Dumas 1802'den 1870'e, oğlu da 1824'ten 1895'e kadar yaşamışlardı. Flaubert, *Madame Bovary* 'yi Eylül 1851'de yazmaya başlamış ve *la Revue de Paris (Paris Dergisi)* bu yapıtı 1856'da yayımlamıştı.

Byron 1824'te, Shelley 1822'de ölmüşlerdi. Walter Scott 1823'te ve Wordsworth 1850'de aynı kaçınılmaz sona ulaştılar. Coleridge, Southey ile birlikte yapıtını yüzyılın başında yayımlamıştı. Buna karşılık Caryle 1850'de yaşlı sayılırdı, Dickens ise Marx'la çağdaştı.

Almanlardan Heine (1799-1856), Freiligrath (1810-1876) ve Herwegh (1817-1875) Marx'ın dostlarıydılar ya da bir zamanlar öyleydiler. Uhland (1781-1862) realist G. Keller'den (1815-1890) az önce yaşamıştı. Rusya'da, Marx'ın özgün metninden[13] okuduğu Puşkin 1799-1837 arasında yaşadı. Gogol 1809'da doğdu 1852'de öldü. Turgenyev (1818-1883) şöhretin zirvesindeydi. Ve Tolstoy (1828-1910) da, Marx'ı az bir süre teşhir ettikten sonra onun saldırısına uğrayacaktı. Dostoyevski (1821-1881) Kutsal-Rusya ile birlikte ağlıyor ve İtalya'da Leopardi (1798-1837) ve Manzoni (1785-1873) yeniden doğan yurtlarının türküsünü söylüyorlardı.

Dönemin yazarları arasında, Karl Marx, Balzac'ı hepsinin üstünde tutardı *(Kaybedilmiş Hayaller* 1837 ile 1843 yılları arasında yazılmıştı). Stendhal pek dikkatini çekmişe benzemiyor. 1848 geçici Fransız Hükümeti'nin başkanı Lamartine de, hayran olduğu ro-

mantizmden çok, nefret ettiği burjuva reformizmiyle ilgisini çekiyordu.

Tréves'deki Marx'ın, hayal gücü ve izleme yeteneği vardı. De Stael'in yazdığı gibi bunlar Almanları şairane bir üsluba götürdü. Berlin'deki Marx, Hegel'in "mutsuz bilincini" aştı. Paris ve Brüksel'deki ise, Eugéne Sue'nün dizi yazılarının, *Lumpenproletariat* romanında sosyal tarihin gerçekliği altında betimlenmediğini görmeyi bildi. Londra'daki Marx, dehasının bütünlüğü içinde daha ileri gitti: Zamanın verilerini büyük bir dikkatle tahlil etti ve nesnelerin süreç içinde varolma özelliklerini düşündü. Homer'e ve Eschyle'ye hep hayran kaldı. Shakespeare, Goethe ve Heine'nin yapıtlarına, Cervantes'in *Don Kişot* 'una olağanüstü bir biçimde, tüm ayrıntılarıyla vakıftı. Diderot onu öyle heyecanlandırırdı ki, en sevdiği yazar olduğunu söylerdi. Ancak hep hakkında yazmak istediği (buna ayıracak zamanı olmadı hiç) Balzac'ta, kendi düşünce dünyasının somut ve canlı verilerini buldu.

***

Marx'ın döneminde, aşk ve evlilik sorunları üzerine tartışmasız en bütünsel ve en derin incelemeyi Balzac yapmıştı. Zina hiçbir zaman yalnızca erkeğe ait bir suç olmamıştı. Kadının en küçük ekonomik özgürlüğü yoktu. Andre Wurmser'in *İnsanlık Dışı Komedi*'de çok iyi belirttiği gibi, o günkü yasalara göre, kadının tam mülkiyeti erkeğe verildiği zaman evli-

lik, kira mukavelesiyle geçici veriliyorsa, fuhuş oluyordu.

İki Genç Gelinin Anıları 'nda, Balzac'ın açıklamasına göre, "kadın zayıf bir yaratıktı ve evlendiği zaman erkek lehine kendi iradesinden tümüyle vazgeçmek zorundaydı." Ama işler böyle olunca, belki de hâlâ böyledir, "bugünkü uygulama biçimiyle evlilik bana yalnızca yasallaştırılmış bir fuhuş gibi görünüyor." *(Otuz Yaşındaki Kadın)* Herhalde kadın, "erkekle eşit olmayı" başaramayacaktı. (*Vadideki Zambak*)

Devrin bu gerçeklerine, Marx ihtilalci idealinin bütün iradesiyle karşı çıktı. Gerek genel olarak kadın haklarında gerekse kendi özel hayatında, nasıl eşitlikçi bir duygu ve düşüncede olduğuna binlerce kişi tanıklık edebilirdi. Bu o kadar güçlü bir duyguydu ki, çoğu kez belirttiği gibi bir militan[14] olan karısı aynı zamanda onun mesai arkadaşıydı.

Engels 1884'te yazdığı, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni* 'nde, Marx'ın görüşlerine[15] atıf yapıyordu. Bilimsel Sosyalizmin kurucularının aşk ve evliliğe bakışı, bu yapıtta fevkalade açıklanıyordu. İnsanlığın başlangıcından bu yana ailenin tarihi temellerini ortaya koyan bir tahlille şu esaslar belirleniyordu:

1. Monogamik aile, barbarlığın orta ve üst aşamalarını birbirinden ayıran dönemde doğmuştur;

bunun kesin zaferi ticari uygarlığın en karakteristik öğelerinden biridir.

2. Bununla birlikte modern çağda yanızca erkek aile bağını koparabilir, kadını boşayabilirdi. Demek ki, en azından geleneksel olarak, erkeğin eşine bağlı kalmama hakkı elde birdi. İlişkide bulunduğu kadını, karısıyla birlikte oturduğu eve getirmedikçe Napolyon Hukuku ona bu izni özellikle vermişti. Ve o da bu ayrıcalığını sosyal gelişmeyle orantılı olarak, gitgide daha çok uygulayarak kullandı.

3. Monogami hiçbir zaman bireysel cinsel aşkın ürünü olmadı. (...) O ailenin doğal olmayan, ekonomik koşullar temelinde inşa edilmiş ilk biçimiydi, aynı zamanda da özel mülkiyetin ilkel komünizme karşı zaferiydi. (...) Monogami erkekle kadın arasındaki anlaşma olarak ortaya çıkmamakta, hele bu anlaşmanın en yüce şekli olarak hiç anlaşılmamaktaydı. Bir cinsin ötekine tabi olması, iki cins arasında bir mücadele olarak beliriyordu ki, bugüne kadar tarih öncesinde bunun varolduğu bilinmemekteydi. Marx'la birlikte 1846'da yaptığımız bir çalışmaya ait bir elyazmasında şu cümleyi buldum: "Kadınla erkek arasındaki ilk iş bölümü doğurganlıktır." Bugün şunu da ekleyebilirim: Tarihte beliren ilk sınıf çelişmesi, monogamide erkekle kadın arasındaki çelişmenin gelişmesiyle ve ilk sınıf baskısı da kadın cinsinin erkek tarafından ezilmesiyle aynı zamana rastlar. Monogami kuşkusuz tarihi bir ilerlemeydi. Ne var ki, şu içinde bulunduğumuz dönemi başlattı. Burada her ileri adım, görece geriye doğru bir adım-

dı, çünkü bazılarının rahat yaşamı ve gelişmesi, başkalarının mutsuzluğu ve ezilmesi üzerinde gerçekleşti.

4. Monogamiyle birlikte, iki karakteristik sembol belirdi: Kadının âşığı ve aldatılmış koca. Gerçi erkekler kadınlara karşı zaferi kazanmışlardı. Ama bu arada yenilenler de galiplerin alınlarını boynuzla taçlandırmaktan geri durmuyorlardı.

5. Monogami, eğer bilinen tüm aile yapıları içinde modern cinsel aşkın gelişebileceği tek biçimse, bu, evli çiftlerin birbirlerine olan aşklarının tek ve en önemli biçimi anlamına gelmiyordu.

6. Erkekle kadın arasında eşitlik varsa, monogaminin kadına has ebedî arkadaşı hafif meşreplik ve zina, artık yok olmaktadır. Çünkü kadın hakkını elde etmiştir. Çiftler bir arada olamaz hale gelince, herkes kendi seçtiği yola gidebilir. Özetle proleter evliliği, sözcüğün etimolojik anlamıyla monogamik olmakla birlikte, tarihi anlamına göre hiç böyle değildir.

7. Cinsel aşkımız, eskilerin Eros'u olan basit cinsel istekle temelden ayrıdır. Birincisi; sevilen varlıktan aynı aşkla karşılık bekler. Bu bakımdan kadın erkeğe eşittir. Oysa antik Eros'ta buna rastlamıyoruz. İkincisi; cinsel aşkın öyle bir süreklilik ve şiddet derecesi vardır ki, iki taraf için de sahip olmamak ve ayrılık bir felaket değilse de büyük bir mutsuzluktur. Birbirlerinin olabilmek için her tehlikeyi göze alırlar, bu uğurda hayatlarını bile feda edebilirler. Bu durum antik çağda en çok zina halinde görülür.

8. Yani özgür evlilik, ancak kapitalist üretimin ve onun yarattığı özel mülkiyetin ortadan kaldırılmasıyla, ve eş seçmede bugün hâlâ büyük etkisi olan ikincil ekonomik titrlerin bir kenara itilebilmesiyle gerçekleşebilir.

Böylece evlilik için tek geçerli neden aradaki sevgi olacaktır. Ama doğal olarak cinsel aşk dışa kapalı olduğu için -bugün artık yalnızca kadın açısından dışa kapalıdır- cinsel aşkın üzerine kurulu evlilik de doğası gereği monogamdır...

9. Aşk evliliği yalnızca ahlâki olacaksa, bu da ancak aşkın yaşadığı yerde varolabilir.

***

Zaman ve mekândan bağımsız olarak volontarist (iradeci) bir görüşle, aşk konusunda savunduklarına rağmen Marx'ın, kendi gerçeğinde yalnızca dönemin zorunlulukları ya da geleneklerine tabi olmadığını ileri sürmek pek Marksistçe bir düşünce sayılmaz. Kadına özgü hafif meşrepliği mahkûm ederek çağdaşı Renan'la alay etmek için (bundan başka konularda da hiçbir yakınlığı olmamıştı), onu ilgilendiren ve en çok sevdiği varlık olan kadınlar tarafından sevildiğini iddia edecekti; bunlar gerçekte karısı ve kızlarıydı.

Kıskanç zamanlar, mümkün mü ki aşkın
uzun dalgalarla
Bize mutluluk akıttığı bir sarhoşluk anları
Felaket günlerindeki gibi
Aynı hızla bizden uzaklara uçsunlar?
Lamartine

PİŞMAN OLUNAN AŞK

Karl'da bir keşiş ciddiyeti hiç yoktu. Şakalaşmayı, elinde stout kupası (alkollü ve siyah İngiliz birası), ağzında toprak piposu kırda gezinmeyi, bir köy evinde dostlarıyla yemek yemeyi çok severdi. Wilhelm Liebknecht, 1850'de ilk karşılaşmalarından birinde, sabahlara kadar konuştuklarını, gülüp içtiklerini anlatır. Temmuz ayıydı. Marx, Regent Street'te halka sunulan ve bir treni çekebilecek güçteki elektrikli makine karşısındaki hayranlığı anlata anlata bitiremiyordu. *Şimdi mesele hallolmuştur,* diyordu. *Sonuç, tahminlerin üstündedir. Ekonomik devrimden sonra kaçınılmaz olarak gerçekte onun bir uzantısı olan siyasi devrim patlak verecektir.*

Kadınlara ve çocuklara karşı kötü davranılmasına hiç dayanamazdı. Bir gün Liebknecht ile omnibüsle Hampstead Road'tan geçerken, "Katil var! İmdat!" diye bağıran bir kadının yardımına koşmak için birden arabadan atladı. Göz açıp kapayıncaya kadar bağırıp çağıran kalabalığın içine daldı. Kurban, kocasının eve götürmeye çalıştığı sarhoş bir ka-

dındı, çok geç farketti. Kavgacı çift birden barışarak, yardımsever Marx'a çıkıştı. Kadın, Marx'ın muhteşem sakalını yakalamaya uğraşırken, çevredeki kalabalık da, üstüne vazife olmayan işlere karışan dammed foreigner'a (melun yabancı) karşı tehditkâr bir tutum alıyordu. İki polis memuru Marx'ı içinde bulunduğu bu kötü durumdan kurtardı.

***

Siyasi düşmanlarına karşı en şiddetli sözcükleri kullanmaktan çekinmeyen Karl Marx, çocuklar ve kadınların yanında kibarlığıyla örnekti. Yine W. Liebknecht'in anlattıklarına göre, sohbet zor bir konuya gelince, sinirlenir, heyecanlanır, sıkıntıdan iskemlesinde doğru düzgün oturamaz ve küçücük bir kız çocuğu gibi kıpkırmızı olurdu. Biz genç sürgünler, yerimizde duramaz, açık saçık şarkılar söylemeyi pek severdik. Bir gün içimizden sesi çok güzel olan biri, -ötekiler için aynı şeyi söyleyemeyeceğim, çünkü politikacıların, özellikle komünist ve sosyalistlerin edebiyat ve müzikle arası yoktu- Marx'ın salonunda, doğruyu söylemek gerekirse pek de namuslu sayılmayacak *Jeune, Jeune compagnon* şarkısını söylemeye başladı. Bayan Marx orada yoktu. Olsa, cesaret edemezdi. Ne Madeline* ne de genç kızlar görünmüyordu. Biz bize olduğumuzu sanıyorduk. Başta şarkıya katılan, daha doğrusu herkesle birlikte bağıran

* Hélène kastediliyor.

Marx birden irkildi; aynı anda yandaki odadan gürültüler geldi, birkaç kişiden çıkacak bir gürültüydü bu. Aynı gürültüyü duyan Marx, iskemlesinin üzerinde ileri geri yaylandı. Halinden çok sıkıldığı belliydi. Sonra birden pancar gibi bir suratla ayağa fırladı ve mırıldandı: Susalım! Susalım! Genç kızlar.

Aslında genç kızlar, çocuk sayılacak kadar gençtiler. *Jeune Jeune compagnon* şarkısı terbiyelerini bozmazdı. Biraz gülümsedik. Marx, çocukların önünde bu tür şarkılar söylemenin sakıncalarını anlattı. Bundan böyle *Jeune Jeune compagnon* gibi şarkılar, Marx'ların evinde bir daha söylenmedi. Biz söylemedik.

Bu konuda Jenny de çok titizdi. Hiçbir laubaliliğe izin vermezdi. Yine aynı tanık, bir gün "Kızıl Kurt"un[16] saldığı dehşeti hâlâ anımsarım diye aktarıyor.

> *Bu adam ileri derecede miyoptur ve bir Parisli gibi davranmaya özenir. Bir akşam yolda giderken, çok zarif bir kadın siluetinin peşine takılır. Yüzünü göremediği kadının çevresinde dönüp durur. Kadın onun farkında bile değildir. Bir cesaret, yüzünü öyle bir yaklaştırır ki, bütün miyopluğuna rağmen kadının yüz çizgilerini seçer. Ertesi günü, olayın gerisini büyük bir heyecanla bana şöyle anlattı: Allah canımı alsın ki, Bayan Marx'ın ta kendisiydi. Peki ne dedi sana? Hiçbir şey. Zaten terslik bu ya. Sen ne yaptın? Özür diledin mi? Allah kahretsin! Kaçtım! Ama özür dilemem şart. Yok canım, durum o kadar vahim değil!..*

Kızıl Kurt diye anılan bu adam belki altı ay Marx'ların evine gidemedi. Oysa ertesi gün durumu anlamak için konuyu Bayan Marx'a açtığımda, Kızıl Kurt'un allak bullak olmuş korku dolu yüzüyle Don Juan rolündeki talihsizliğini anımsayıp kahkahalarla gülmüştü. Kendisine aktarmıştım.

***

Karl ile Jenny kızlarına en iyi eğitimi vermek için çok çaba harcamışlardı. Jenny ve Laura, ilkokuldan sonra özel kız yüksek okullarına gittiler. Jenny özellikle eski tarih ve edebiyata meraklıydı. Dil konusunda olağanüstü yetenekliydi. Annesi babası, ona ayrıca dans, müzik dersleri aldırdı. Laura çok şiir yazdı. Goethe'nin *Faust* 'unu İngilizceye çevirdi. İyi bir ahçıydı ayrıca. Ona "mutfak perisi" derlerdi. Sporcuydu ve çok kibar bir kızdı. En küçük Eléanor, edebiyatçıydı.

1866'da Laura, Kübalı genç bir tıp öğrencisi ile tanıştı. Paul Lafargue adlı bu gençle 1868'de evlendi. Bu pek kolay olmadı. İleride göreceğiz.

23 Ağustos 1866'da Marx Engels'e şöyle yazıyordu:

"Anladığıma göre (...) Lafargue evlenmeden önce doktorasını yapacak. Londra ve Paris'te. Buraya kadar bir sorun yok. Ancak dün melezimize yine söyledim. Eğer İngilizlerin sükunetini benimseyemezse, Laura ona kısa zamanda güle güle der. Bunu kafasına koymak zorunda. Yoksa yapacak hiçbir şey yok.

Marx politik gücünü çok beğendiği Lafargue'a karşı derin bir muhabbet besliyordu. "Alkolle elektriğin en temel ilaçlar" olduğunu savunan Lafargue'ı geleceğin iyi doktoru olarak görüyordu. Ama onun, aşkından gelen heyecanlarından çekiniyor ve kızının bir maceraya kapılmasını istemiyordu.

Bu konuda, Marx'ın bu dönemindeki fikirlerine ışık tutan ve yayımlanmamış bir belge var elimizde. Bu, 13 Ağustos 1866'da Paul Lafargue'a yolladığı bir mektuptur.[17]

Londra, 13 Ağustos 1866

Azizim Lafargue,

Aşağıdaki gözlemleri yapmama izin vereceğinizi umuyorum:

1) Eğer kızımla ilişkinizi sürdürmek istiyorsanız "kur yapma" yönteminizi gözden geçirmelisiniz. Çok iyi biliyorsunuz ki, henüz verilmiş bir söz yoktur ve hiçbir şey de kesinleşmemiştir.

Hatta Laura ile usulüne uygun bir biçimde nişanlanmış olsaydınız bile yine de işin uzun vadeli olduğunu unutmamanız gerekirdi. Çok yakın olmanın getirdiği alışkanlıklar, iki sevgilinin zor günlerle, acılı anlarla geçecek ve zorunlu olarak uzun süre aynı yerde oturacakları oranda yön değiştirecektir.

Yalnızca bir haftanın jeolojik devresinde her gün değişen davranışlarınızı dehşetle izledim. Bence gerçek aşk ihtiyatlıdır, alçakgönüllüdür ve o ulaşılmaz sevgiliye karşı çekingendir. Böyle yaşa-

*nır. Yoksa ihtiras içinde, kontrolsuzca kendini koyver*mekle ve zamanından önce ilerleyen bu samimiyetin gösterileriyle değil.

Eğer bu melez karakterinizi savunacaksanız, kızımla davranışlarınız arasına aklımı koymak da benim görevimdir. Onun yanındayken Londra meridyeniyle uyum içinde sevmeyi bilmiyorsanız, onu uzaktan sevmeye razı olmak zorunda kalacaksınız.

2) Laura ile ilişkinizi kesinleştirmeden önce ekonomik durumunuzu bana ciddi olarak açıklamanızı istiyorum. Buna ihtiyacım var. Kızım işleriniz hakkında bilgim olduğunu sanıyor. Oysa yanılıyor. Konuyu şimdiye kadar hiç açmadık, bunu sizden bekledim. Öyle olması gerekirdi. Elimde avucumda ne varsa devrimci mücadele için harcadığımı biliyorsunuz. Hiç pişman değilim. Tersine yeniden dünyaya gelsem aynısını yapardım. Bir tek şunu yapmazdım, evlenmezdim. Kızımı, gücüm yettiğince, anasına hayatı zehir eden zorluklardan kurtarmak istiyorum. Bu iş benim doğrudan müdahalem olmaksızın, (bu benim açımdan bir zaaftır) ve size olan dostluğum kızımın hareketlerini etkilemeksizin hiçbir zaman bugünkü haline gelemeyeceğine göre, ağır bir sorumluluk taşıyorum.

Şu anki durumunuza gelince; özel olarak araştırmadım, ama önüme gelen bilgiler pek doyurucu değil. Bunu bir kenara koyuyorum. Genel durumunuz ise, henüz öğrencisiniz. Fransa'daki kariyeriniz Liege olayı nedeniyle yarım kaldı. İngiltere'ye alışmanız için dil şart. O da sizde çok

eksik. En iyimser durumda bile başarı olasılığınızın oldukça kuşkulu olduğu çok açık.

Şunu da gözledim sizde. Bir işe canla başla, şevkle girişseniz bile, bütün iyi niyetinize rağmen, kişilik olarak sebatkâr biri değilsiniz. Bu koşullarda kızımla birlikte hayat gemisine binebilmeniz için dışarıdan destek gerekecek.

Ailenize gelince, haklarında hiçbir şey bilmiyorum. Diyelim ki, biraz bir zenginlikleri var. Ama bu onların sizin için özveride bulunacakları, buna istekli oldukları anlamına gelmez. Ayrıca sizin bu evlilik düşüncenizi nasıl karşıladıklarını da bilmiyorum.

Yineliyorum, bütün bu noktalarda olumlu açıklamalar gerekiyor. Gerçekçi bir insan olarak siz de, kızımın geleceğine idealistçe bakmamı beklemezsiniz. Şiiri ortadan kaldırmayı düşünecek kadar müsbet bir adamın, kızıma zarar verecek ölçüde romantik davranışlarda bulunmaması gerekir.

3) Bu mektuptan doğabilecek bütün yanlış anlamaları önlemek için şunu belirteyim ki, hemen şimdi evliliği gerçekleştirme iktidarına sahip olsaydınız bile, bu yine olmazdı. Kızım reddederdi. Ben de bizzat bu işe karşı koyardım. Evlenmek için yeterince olgunlaşmanız ve her ikiniz için de uzun bir tecrübe dönemi gerekiyor.

4) Bu mektup aramızda bir sır olarak kalırsa çok memnun olurum. Yanıtınızı bekliyorum.

En iyi dileklerimle
Karl Marx

Bu mektup birçok bakımdan ilginçtir. Marx *gerçek aşk, ihtiyatlıdır, alçak gönüllüdür ve o ulaşılmaz sevgiliye karşı çekingendir* derken kuşkusuz içtenlikle kendi duygularını dile getiriyordu. Gerçek aşk onun için ciddi bir olaydı. Derin ve o kadar da romantik. Coşku ve soğukkanlılık! Her ikisi de olmak zorundaydı. Aşırı serbestlikle kendini kapıp koyvermeyle uzlaşmazdı. Evlilik ya da en azından karşılıklı verilmiş sözlerle somutlaşmak zorundaydı. Burada 19. yüzyılın ve bugünün "ilerici" edebiyatının pek düşkün olduğu "serbest aşk" teorilerinden çok uzağız.

Bazıları Marx'ı bu konuda "burjuva" olmakla suçladılar. Zamanın gerçekleri ve kişisel mutsuzluklarıyla açıklanabilecek kaygılarından bazıları, kuşkusuz çok avam gözükmektedir. Ancak bu mektupta iki ana tümce var: *"...yeniden dünyaya gelsem aynısını yapardım. Bir tek şunu yapmazdım, evlenmezdim."* Yoksulluk, hiç önemli değildi Marx için. Onun tek meselesi vardı, devrim ideali. Burada ona acı veren, sevdiğinin kendisi yüzünden sürgün hayatının işkencelerine katlanmasıydı. "Evlenmezdim" de yine bir aşk çığlığıydı.

Moskova'daki Marx Engels Enstitüsü'nün müstakbel kurucusu David Riazanov, 1910 yılında Laura Lafargue tarafından saklanmış arşivleri incelemek için Paris'te bulunuyordu. Adı geçen kişiyle yaptığı bir görüşmede Laura, Marx'ın İngilizce yazılmış bir "itirafını" saklamış olduğunu birden anımsadı. Bu belge olasılıkla 1860-1861 dönemine aitti.[18]

Almanya'da olduğu gibi İngiltere'de de, genç kızlar arasında yakınlarına ve dostlarına anket yapmak pek modaydı. Elbet bir oyundu bu. Marx'ın yanıtlarının mizahi görünüşüne rağmen bizim açımızdan "itiraf" birçok bakımdan ilgi çekiciydi. Metin aşağıdaki gibidir:

Sizce en değerli meziyet...	İnsanlarda sadelik
	Erkeklerde güç
	Kadınlarda zaaf.
Sizin ayırt edici karakteriniz..	Amaçta birlik.
Sizce mutluluk nedir?	Kavga.
Sizce felaket nedir?	Boyun eğme.
Sizin için en iğrenç kusur?	Kulluk.
Sizin tam tersiniz?	Martin Tupper[19]
Sevdiğiniz uğraşı...	Eski kitapları karıştırma...
Sevdiğiniz şairler	Shakespeare, Eschyle,
	Goethe.
Beğendiğiniz yazarlar	Diderot
Hayran olduğunuz	

kahramanlar	Spartaküs, Kepler
Hayran olduğunuz kadın kahraman	Gretchen
Sevdiğiniz çiçek..	Defne *
Sevdiğiniz renk	Kırmızı
Sevdiğiniz yemek..	Balık
Beğendiğiniz söz	İnsancıl olan hiçbir şey bana yabancı kalamaz
Beğendiğiniz özdeyiş	Her şeyden kuşku..

Burada özellikle iki yanıt bizim açımızdan ilgi çekici. Erkekle kadının eşitliğinden yana olan Marx, birinciye kuvvet, ikinciye zaaf yakıştırırken kuşkusuz kişisel görüşünü yansıtıyordu. Jenny zayıf bir kadın olmaktan çok uzaktı. Ancak Marx'la Engels'in yazışmaları bize onun da zaman zaman umutsuzluğa kapıldığını, her şeyi oluruna bıraktığı anlar olduğunu gösteriyor. O dönem göz önüne alınırsa tümüyle anlaşılabilir zaten. Kocası onun bu durumundan çok üzüntü duyuyordu ama onu anlıyordu da.

Dostlarına hep onun, "eş ve anne" olduğunu unutmamalarını söylüyordu.[20] Marx da duygusuz bir insan değildi. Ama her zaman, en azından başkalarının yanında, duygusal davranmamaya özen gösterirdi. Riazanov'un şu saptaması doğruydu: Onun iç dünyası yabancılara kapalıydı.

Ondaki şefkat ve sezgi öyle güçlüydü ki, heye-

* Defne, İngilizce'de Daphne, Yani Laura

canlı şairlerin en subjektifi Heine'ye olduğu kadar, özgürlüğün patetik âşığı Freiligrath'a karşı da aynı derecede güçlü bir çekiciliği vardı. Düşünsel zenginliklerini dostlarıyla paylaşmadaki sonsuz yeteneği, başkalarındaki insani zaaflara karşı hoşgörüşsüzlüğü, hemen bunun yanında kendi kendini eleştirmedeki acımasızlığı; bütün bunlar dünyanın gözlerinden bir zırhla saklanmıştı.

Marx'ın beğendiği adlar Laura (İtiraf'ta atıf yapılan isim) ve zaten yeterince anlamlı olan Jenny idi. Beğendiği kadın kahraman Gretchen'di.. Bu bir rastlantı değildi. Alman edebiyatındaki Gretchen, özellikle Goethe'ninki, doğallık, sadelik ve içtenlik örneğiydi. Bu özellikler, Marx'ın kendi karısında gördüklerine tamı tamına uyuyordu.

Jenny'nin ölümünden iki hafta sonra, büyük kızı Jenny'ye şöyle yazıyordu:

> *Her yerde, farklı ulus ve meslekten kişiler yolladıkları başsağlığı mektuplarında küçük anneciğin övgüsünü yapıyorlar. İfadeleri içten ve sıcak. Resmi ve tatsız görevlerde hiç böyle olmaz. Ben bu içtenliği şuna bağlıyorum: Onda her şey çok doğal ve sadeydi. Onda yapaylığın eseri yoktu. Ve çevresinde de hep saydam bir insan etkisi bırakırdı.*

Hastalık onu yatağa bağlayıncaya kadar Jenny, kocasının yapıtına doğrudan katkıda bulunmuştu. Yazışmalar Karl'ın çalışmasındaki acılı payını dile

getiriyor. 14 Eylül 1867'de, *Kapital* 'in birinci bölümü Hamburg'ta yayımlandığında, kocasının sevincini bütün varlığıyla paylaştı.

24 Aralık 1867'de Kugelmann'a[21] şöyle yazıyordu:

> *Bu kadar zor koşullarda yazılmış çok az kitap vardır. Ve ben bu konuda, bitmek bilmeyen sıkıntıları, kaygıları, korkuları sergileyecek gizli bir öykü yazabilirim. (...) Eğer işçiler, yalnızca onlar için, onların çıkarı için yazılmış bu yapıtın, en iyi biçimde ortaya çıkmasını sağlayan fedakârlıkları biraz olsun bilselerdi, belki ona çok daha fazla dikkat ederler, özen gösterirlerdi.*

Paris Komünü Marx'larda ne kadar büyük bir umut yarattıysa, yenilgisi de o kadar acı verici oldu. Karl ve Jenny'nin aynı düşüncede oldukları dostlarına yazdıkları mektuplardan anlaşılıyordu. Bazen sözcüklere varıncaya kadar cümleler bile aynı oluyordu. Eylül 1871'de Londra'da Enternasyonal konferansı toplandığında hastalığı nedeniyle Ramagate'de dinlenen Jenny, kocasının yollayacağı haberleri sabırsızlıkla bekliyordu. Marx onu hiç habersiz bırakmıyordu.

> *Sevgili Jenny , bugün nihayet konferans sona eriyor. Bayağı hard work (zor iş) oldu doğrusu. Sabah ve akşam oturumlar ayrıca komisyon çalışmaları, tanıkları dinleme, resmi tebliğlerin yazılması vb. Geçmişteki toplantılardan çok daha canlı geçti. Çünkü sonsuza kadar komedi izleyebilecek dinleyici topluluğu yoktu bu kez. Almanya temsil*

edilmemişti, İsviçre'den de yalnızca Perret ve Outine vardı.

Geçen hafta devrimci parti, Roma'da Ricciotti Garibaldi'ye bir ziyafet verdi. La Capitale adlı bir Roma gazetesinde bu konuda bir haber çıkmış, bana yollamışlar. Bir hatip (Bay Luciani) sonuçları işçi sınıfı ve Mazzini için çok önemli olan çalışmalarına bir an ara vermeyen örgütün kurucusu Carlo Marx şerefine kadehini coşkuyla kaldırdı! (Carlo Marx che ne é fatto l'instancabile instrumento)

My Death'in haberi sonuç olarak Cosmopolitan Society'ye bir miting kararı aldırdı, bu karar sana yolladığım World'de yayımlandı.

Tussy, Saint Petersbourg'dan aynı tür kaygı verici mektuplar aldı.

Bakunin'in dostları ve taraftarları olan Robin ve Bastelica ile çatışma oldukça sert geçti. Robin'in Cenevre ve Paris'teki faaliyetleriyle ilgili açıklamalar gerçekten çok şaşkınlık verici oldu. Küçük Jenny'nin yazısı bugün Amerika'ya yollandı.

Senin Karl

Marx'ın, karısını, politik kavgalarından sürekli haberli kılması ilgi çekiciydi. Yazının üslubu kişisel ama içerik olarak son derece geneldi. Jenny, Karl için her zaman olduğu gibi, iş arkadaşı, mücadele arkadaşı olarak kaldı. Kuşkusuz bu düşünce birliği aşklarının sağlam direklerinden biriydi ve bütün fırtınalara göğüs gerdi.

1870'ten itibaren Marx'ların hayat şartları tamamen düzeldi. Engels ikinci hanımı, Lizzy Burns'le birlikte dostlarına yakın bir eve yerleşti.

Genç Lafargue'lar, geçimlerini sağlamak üzere Londra'da bir fotoğraf ve resim atölyesi açtılar. Ancak başarısız bir girişim oldu. Jenny, Paul Lafargue'ın, İhtiyar Esculape Baba'ya sadakatsizlik etmiş olmasına pek yandı. 1872 yılının Ekim'inde Jenny, Charles Longuet ile evlendi. Charles, Oxford King's Collage'de hocaydı, karısı da özel dersler veriyordu.

Hastalıklar üst üste geldi ama, Karl ile Jenny yine de mutlu bir yaşlılık dönemi tattılar. Yetmiş yaşına yaklaşmıştı Jenny ama hâlâ çok güzeldi. Uzun saçları, ince vücudu ve pürüzsüz cildiyle olduğundan çok genç gösteriyordu. 1880'e doğru Karl, gür, sert, ağır kaşları altında iyice derinleşen parlak gözleri, yüzünü çevreleyen bukleli saçlarıyla "dinç bir ihtiyardı".[22]

Marx'lar ve Engels'ler pazar günleri bir bordo şarabının çevresinde buluştuklarında Karl hanımları dansa kaldırır, Friedrich de İngiliz öğrenci şarkıları söylerdi.

Jenny, 1876'dan beri ciddi olarak hastaydı. Karl perişandı. Çalışmalarını bir yana bırakmıştı. Bir tek matematik oyalayabiliyordu onu. Bu evrensel zekâ, son derece küçük sayıların hesabı üzerine bir eser yazmıştı. "Diyalektik devrimi en mantıksal ve aynı zamanda en sade biçimiyle yüksek matematikte buluyordu."

Marx Epicure'ün sözünü dilinden düşürmüyor-

du: "Ölüm, ölen için değil, geriye kalanlar için bir felakettir. " Karısınınki onun için korkunç bir darbe oldu.

Kaçınılmaz sonu biliyordu. 6 Haziran 1881'de, kocası ve çocuklarıyla Argenteui'de oturan Jenny Longuet'a şöyle yazdı :

Möhmchen'e gelince (annecik), bu hastalıktan kurtuluş yok biliyorsun. Gözle görünür bir biçimde zayıflıyor. (...) Olağanüstü direniyor. Ama Paris'e bir yolculuk mümkün değil.

Laura'ya Möhmchen'e yazıp, onu memnun etmek için her şeyi yapmasını söylüyordu. Jenny'nin biraz iyileşir gibi olması, onlara Fransa yolunu açtı. Böylece birlikte geçen hayatlarının son günlerinde yoğun sıkıntıdan biraz kurtulmuş oldular.

Ne var ki, Jenny'nin iyiliği kısa sürdü. Takvimler 2 Aralık 1881'i gösterirken, o, son nefesinde de, her şeyiyle çok sevdiği kocası Karl'ı çağırdı.

Jenny'nin mezarı başında, vefakâr dost Engels, dünyaya veda eden bu üstün varlıktan övgüyle söz ederek, onun onurlu ve özverili yaşamı önünde saygıyla eğildi ve şöyle dedi: "Eğer kendisi için en büyük mutluluk, başkalarını mutlu etmek olan bir kadın varolmuşsa, bu, işte şurada gömdüğümüz kadından başkası olamaz."

Paul Lafargue anılarında şöyle yazıyordu:

Hayat arkadaşının ölümünden sonra Marx'ın ömrü maddi manevi acılar içinde geçti. O da büyük bir dirençle buna katlandı. Ve büyük kızı Longuet'nin bir yıl sonra ani ölümü acısını bir kat

daha artırdı. Bu olay onu yıktı ve artık toparlanamadı. 14 Mart 1883 günü, çalışma masasında otururken öldüğünde 65 yaşındaydı.

Çeşitli yönleri ve çalkantılarıyla 65 yılın 47'sini Jenny'nin aşkı kaplamıştı.

7 Aralık 1881'de Marx, kızı Jenny'ye şöyle yazmıştı:

"Sevgili küçük Jenny'ciğim,

*Canım bir şey yazmak istemiyor. Sana da ancak şimdi karalayabiliyorum. Beni anlayışla karşılayacağına inanıyorum. Henüz hasta odamdan çıkamıyorum. Doktorlar acımasızca cenaze törenine katılmamı yasakladılar. Ben de buna boyun eğdim. Çünkü yitirdiğimiz aziz varlık, ölümünden bir gün önce, bir törene katılmam söz konusu olduğunda hasta bakıcısına şöyle demişti: "We are no such external people" **

Bütün kaygılarımıza rağmen, Paris'e gitmiş olmaktan nasıl mutluyum. Bunun nedeni yalnızca unutulmaz aziz varlığımızın seninle ve çocuklarla birlikte olması değil. Hastalığının son dönemi boyunca bu anları yeniden yaşadığım için mutluyum. Tümüyle gerçek olan bir şey varsa o da, onun bu dönemde sizleri hayalinde canlandırarak avunmasındansa, senin ve çocukların yanında oyalanıp derdini unuttuğudur.

Mezarı sevgili Charles'ınkine pek yakın.

Gücünün tam zamanında tükenmiş olması

* "Biz öyle dış görünüşe önem vermeyiz."

benim için bir teselli oldu. Tümörün son derece ender rastlanan bir yerde olması sayesinde -sabit değildi, hareket ediyordu- Hastalığın tipik özelliği dayanılmaz acılar, ancak en son günlerde ortaya çıkmıştı. Ayrıca bu ağrılar, doktorun nihai felaket için sağladığı morfinle kontrol altına alındı. Bu uyuşturucu iğneler uzun süre kullanılırsa bütün etkisini kaybediyor. Doktor Donkin'in bana önceden söylediği gibi, hastalığın doğal seyrinde, ihtiyarlar gibi, müthiş bir zayıflama başlıyor. Son ana kadar ölümle bir mücadele olmadı, genel bir uyku halindeydi. Gözleri her zamankinden daha büyük, daha güzel, daha parlaktı.

Karl Marx artık umutsuz bir hal almış hayatının son aylarını Jenny'nin anısıyla geçirdi. Çocukları ve dostları, onu, hastalığına çare olabilecek yumuşak iklimi olan bir yere gitmeye zorladılar. O da Fransa 'nın güneyine Cezayir'e gitti. 1 Mart 1882'de Cezayir'den şöyle yazıyordu Engels'e:

Bilirsin ki, abartılmış duygu gösterilerine kimse benim kadar tepki göstermez. Tahammül edemem. Ama bütün kafamın karımın anısıyla dolu olduğunu yadsımaya kalkarsam, yalan söylemiş olurum. Hayatımın en güzel yıllarını onunla birlikte geçirmedim mi?

Bu, Marx'ın son ilanı aşkı olacaktı.

Notlar

1. Tréves kentinde, 1969 yılında Marx adını taşıyan 180 kişi vardı. Karl Marx'ın doğduğu evde bile Hermann Marx adında birisi oturuyordu. Ama bu Marx'lardan hiçbirinin *Kapital*'in yazarının soyundan geldiği sanılmamaktadır.

2. O zamanlar Marx'ın dostu olan G. Herwegh, 30 Ocak 1843'te nişanlısına yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: Marx çok sıkıntılı görünüyor. Aile içi kavgalar onu parasız bıraktı. Üstelik onun yüzünden çok acı çeken ve terk etmek istemediği bir kızla da nişanlı (*G. Hergweh'in Nişanlısıyla Mektuplaşmaları*, Stuttgart, 1906). Burada Karl Marx'ın ailesiyle bozuştuğu; ailesinin para yardımını kestiği doğrudur. Ancak, Herwegh'in ifadesinden, Marx'ın, kendisini Jenny'yi terk etmek zorunda hissettiği gibi bir anlam çıkabilir. Oysa Marx'ın hemen önceki mektubunda böyle bir sorun olmadığı açıktır.

3. Şu güne kadar bu yolculuk tartışmalıydı. Doğruluğunu ancak başyazısı "Angekommene Reisende" (Gelen Yolcular) de, Köln'den Dr. Marx'ın Stadt Rom oteline indiğini yazan *Dresdner Anzeiger* gazetesini okuyarak anlayabildik. Aynı zamanda Dresden'e gelen yolcular arasında, aynı otelde kalan

Berlinli Dunker adında bir polis memuru da vardır. Büyük bir olasılıkla Karl Marx'ı gözlemekle görevlidir.

4. Heine 1830 ihtilalinden sonra Fransa'ya göç etmişti. *Marx Üzerine Anılar*'da, P. Lafargue şöyle yazıyordu: "Bu acımasız hicivli Heine, Marx'ın alaycılığından çok çekiniyor ama karısına, keskin ve ince zekâsından dolayı büyük hayranlık besliyordu."

Marx'ın kızı Eléanor Marx Avening, 1895'te şöyle yazacaktır: "Bir zaman oldu ki, Heine her gün Marx ve karısına, dizelerini okumak ve görüşlerini almak için geldi. Marx ve Heine, 10 dize üzerinde sonsuza dek konuşabilirlerdi. Her sözcüğü tartarak, son biçimini verene, bütün deneme izleri yok olana kadar uğraşırlardı. Çok sabırlı olmak gerekiyordu, çünkü Heine eleştiri karşısında hastalık derecesinde alıngandı. Bazen ağlayarak Marx'a gelirdi. Neymiş, gazetenin birindeki imzasız bir yazı onu küçümsüyormuş. Öyle anlarda Marx için en iyi çözüm, karısıydı. O da zekâsı ve zerafetiyle şairin aklını başına getirirdi."

5. Aynı dönemde, *1844 Elyazmaları*'nda Marx şöyle diyordu: İşte erkeğin sonsuz aşağılanması, kolektif şehvetin avı ve metaı haline gelmiş kadınla ilişkisinde ortaya çıkar. Erkekle kadının ilişkisi, bu en doğal insani ilişki, erkeğin ne ölçüde insanlaşmış olduğunu gösterir. Bu ilişki, geleceğin erkek için ne ölçüde bir ihtiyaç haline geldiğinin ve hatta giderek, birey olarak erkeğin, ne derece sosyal bir varlık haline geldiğinin göstergesidir.

6. *Kutsal Aile*, her ne kadar idealist hasımlarına yakın bir dil kullansalar da, onları, tam anlamında ihtilalci marksist sosyalizme götüren bir dönüm noktasıydı. 1846 Mayıs'ında biten *Alman İdeolojisi*, iki düşünürün felsefi evriminin doruğunu belli edecekti.

7. Belçika Kraliyet arşivlerindeki 73946 numaralı belgeye göre, Marx çok sıkı izlenmektedir. Ayrıca Belçika basınında yazması da yasaktı. Bu durum, kendisi ve ailesi için ciddi ekonomik sorunlar yaratıyordu.

8. Orada *Neuvelle Gazette Rhénané*'i (Yeni Ren Gazetesi) yayınlayacaklardı. Bu gazete, Almanya'daki 1848 ayaklanmasında büyük bir rol oynayacaktı.

9. 1843'te Marx, *Yahudi Meselesi*'nde şöyle yazmıştı: Bu tersine dönmüş dünyada pratik hayat için para, bu faaliyeti açık artırma ile satılmış, insanın yabancılaşmış evrenin nazari hayatı için Allay neyse odur; o hayati gücüdür. Para, insanın sayılarla ölçülen değeridir; o esaretimizin en belirgin işareti, köleliğimizin silinmez lekesidir. Parayla alınıp satılabilen insanlar esirden başka bir şey değillerdir. Modern ticaret dünyasının özü, Hıristiyanlığın özünün gerçek hale gelmesinden başka bir şey değildir.

10. Karl Kautsky'nin ilk karısı, Alman sosyaldemokrat hareketinin yöneticilerinden. Lenchen'in ölümünden sonra Engels'in işlerinin yöneticisi ve sekreteri olmuştur.

11. Marx, *Ren Gazetesi*'nin 19 Aralık 1842 günlü

nüshasında boşanma üzerine bir yazı yazıyor ve hükümet tasarısını eleştiriyor, mevcut kurulların gayri ahlaki olduğunu, çünkü yalnızca bireyin mutluluğunu göz önüne aldığını, aileyi yeterince korumadığını ileri sürerek çatıyor ve yazısını şöyle bitiriyordu: "Sosyal görevi dolayısıyla evlilik, ancak gerçekten yıkılmış olması halinde feshedilmelidir.

12. Alman ihtilalcisi Wilhelm Wolf'un takma adı (Almanca'da Kurt demektir). Marx'ların dostudur.

13. Marx 50 yaşındayken Rusça öğrenmeye girişti. Altıncı ayın sonunda, Puşkin, Gogol ve Şçedrin'i aslından okuyabiliyordu.

14. 1866 Eylül'ünde Cenevre'de yapılan Birinci Enternasyonal'in birinci kongresinde Proudhon'un muhalefetine rağmen, erkekle kadının eşitliğini ilan eden bir karar alındı. Marx'a karşı olan Proudhon, kadının faaliyetini mutfak ve çocuk yetiştirmekle sınırlı tutuyordu.

15. Engels şöyle yazıyordu: "Bundan sonraki başlıklar, bir bakıma vasiyetle yapılan bir bağışlamanın uygulanmasıdır. Karl Marx, bunları kendisi açıklamak istemişti.

16. Adı geçen kişi *Yeni Ren Gazetesi*'nde çalışmış Ferdinand Wolf'tur. Marx'ın *Kapital*'i ithaf ettiği "zindanlar kurdu" diye anılan Wilhelm Wolf'la karıştırmamak gerekir.

17. Fransızca yazılmış bu mektup, Moskova'daki Marksizm-Leninizm Enstitüsü'nde bulunmaktadır. Yukarıda sunulan Marx'ın Engels'le yaptı-

ğı yazışma da kuşkusuz bu mektubu ima etmektedir.

18. Bu "itiraf" Riazanov tarafından 1923'te, *Marx, İnsan, Düşünür, İhtilalci,* başlıklı bir metinler koleksiyonu içinde yayımlandı. 1927'de Editions sociales Internationales tarafından yeniden yayımlandı.

19. Martin Tupper, 1850-1855 yılları arasında pek ünlü olan bu İngiliz şairini Marx, uğursuz ve yavan bir ukala dümbeleği olarak nitelendiriyordu.

20. Engels'in canyoldaşı Mary öldüğü zaman, Karl Marx, dostuna öyle kuru bir mektup yazdı ki, Engels buna çok içerledi. Marx, hemen özür dileyen bir yanıt verdi. "Birçok kereler karıma, bütün bu can sıkıntılarının (borçlar, mübaşirler vb. PD) burjuva yaşantısının sonradan farkına varılan hatalarının ve beni strese sokan bu durumun seninkinin yanında gerçekten hiç önemli olmadığının, bu anda bile seni teselli etmek yerine kişisel dertlerimle nasıl rahatsız edebildiğine hâlâ inanamadığımı söyledim. Bunun sonucu evdeki huzur bir hayli bozuldu. Zavallı karıcığım, alışkanlıkla bütün sıkıntıları yüklenen kişi oldu. (...) Daha bu sabah karım, Mary ve senin uğradığın büyük kayıp için ağlıyordu, o kadar ki, kendi dertlerini unutmuştu. Oysa sorunlar tam da o gün zirveye çıkmıştı. Akşam da eğer çocuklar olmasa, evde icra memurları beklemese dünyada kimsenin bizler kadar acı çekmeyeceğini düşünüyordu."

21. Ludwig Kugelmann (1828-1902). Hannover'de doktor olup Almanya'daki Uluslararası

Emekçiler Cemiyeti'nin kurucularından.

22. Bu betimleme, İkinci Enternasyonal'in İngiliz yöneticilerinden Henry Hindeman'a aittir. *The Record of an Adventurous Life* (Londra 1911) adıyla yayımlanan anı defterinden alınmadır.

"İkiyüzlü ve kötü dünya bütün karakterleri ikiyüzlüce ve kötü algılıyor. Bunca karalayıcımdan ve yılan dilli düşmanımdan kim beni ikinci sınıf bir tiyatroda birinci aşık rolünü oynamaya içten eğilimli olmakla kınadı? Oysa gerçek budur. Alçakların mizah yeteneği olsaydı, 'üretim ve değişim ilişkilerini' bir yana ve beni senin ayaklarında öbür yana resmederlerdi... Ama onlar aptal alçaklardır ve aptal kalacaklardır, yüzyıllardan yüzyıllara...

Kendimi gene insan olarak duyuyorum, çünkü tutkuluyum. Öğretimin ve modern eğitimin bizi içine karıştırdığı çeşitlilik ve nesnel ve öznel bütün etkileri bize ters eleştirten kuşkuculuk, bize yalnızca her şeyi küçük ve önemsiz ve sıkıcı, belirsiz kılmak için yaratılmıştır. Ama aşk, Feuerbach'sal insana, Moleschott'sal madde değişimine, proletaryaya duyulan aşk değil, tersine, sevgiliye, özellikle sana duyulan aşk, insanı yeniden insan yapıyor."

Evet, Marx'ın aptal ve alçak düşmanları değil ama, kendisinden daha "Marksist" olan dostları için yazıldı ve yayınlandı bu kitap. "Aşk, nereden gelirse gelsin..." diyebilecek; Karl ile Jenny'nin öyküsünü, "hoş, ama biraz fazla romantik", "sevimli, ama biraz eski kafalı" olarak değerlendiriyorsa, bunu söylemekten ve aşkı dolu dolu yaşamaktan çekinmeyecek olan, komünizmin yeni insanının önündeki "sol" barikatı aşmak için bir adım olsun diye...

